

PASIONSKA BAŠTINA I USKRSNO VRIJEME U TRADICIJSKOJ KULTURI UZ OSVRT NA ZAVIČAJNU BAŠTINU ISELJENIKA U AMERIKU

Milković, Rebeka

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:172:274098>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom](#).

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-07**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)



**SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET**

REBEKA MILKOVIĆ

**PASIONSKA BAŠTINA I USKRSNO VRIJEME U
TRADICIJSKOJ KULTURI UZ OSVRT NA ZAVIČAJNU
BAŠTINU ISELJENIKA U AMERIKU**

DIPLOMSKI RAD

SPLIT, 2022.

Odsjek za Hrvatski jezik i književnost
Hrvatski jezik i književnost
Hrvatska tradicijska kultura u europskom kontekstu

**PASIONSKA BAŠTINA I USKRSNO VRIJEME U TRADICIJSKOJ KULTURI UZ
OSVRT NA ZAVIČAJNU BAŠTINU ISELJENIKA U AMERIKU**

Studentica:
Rebeka Milković

Mentor:
prof. dr. sc. Marko Dragić

Split, 2022. godine

Sadržaj

1. UVOD	2
2. CVJETNICA	4
2. 1. Veliki ponedjeljak, Veliki utorak, Velika srijeda	15
3. VELIKO ILI VAZMENO TRODNEVLJE	17
3. 1. Veliki četvrtak	17
3. 2. Veliki petak.....	22
3. 3. Velika subota	53
3. 3. 1. <i>Penganje</i> jaja.....	57
4. USKRS	59
4. 1. Spasovo.....	60
4. 2. Duhovi	64
4. 3. Tijelovo ili Svetkovina Presvetoga Tijela i Krvi Kristove	67
5. OSVRT NA ZAVIČAJNU TRADICIJSKU KULTURU ISELJENIKA IZ DUBROVAČKOG KRAJA U AMERIKU	68
5. 1. Analiza zvučnih zapisa	71
5. 2. Zavičajna baština Konavljana u Watsonvilleu	75
6. ZAKLJUČAK	78
Izvori	79
Popis kazivača	79
Literatura	80
Sažetak	83
Summary	84

1. UVOD

„Kada sačuvamo tradicijsku baštinu, tada ćemo biti i kada nas ne bude.“

M. Dragić

Tradicija i jezik glavni su elementi identiteta naroda. Naš narod baštini bogato i raznoliko tradicijsko naslijeđe koje je nepresušan izvor za istraživanje. Hrvatski je narod vrlo rano primio kršćanstvo koje je ostavilo neizbrisiv pečat u kulturi i tradiciji. Posebno su zanimljivi i vrijedni crkveno-pučki običaji u kojima se sažima kršćanski nauk i običaji s pučkom pobožnosti, vjerovanjima i prežicima poganstva.

Ovaj rad podijeljen je u dvije tematske cjeline: prva je pasionska baština i uskršno vrijeme u tradicijskoj kulturi, a druga je osvrt na nedovoljno istraženu zavičajnu baštinu iseljenika u Ameriku.

Stipe Botica definira tradicijsku kulturu kao: „zbroj duhovnih, materijalnih i socijalnih vrednota što su ih stvorili široki narodni slojevi, a prenose se predajom.“¹ Hrvatski narod obiluje kulturnom baštinom koja vjerno svjedoči o kontinuiranoj prisutnosti čovjeka na našim prostorima. Štoviše, ta nas baština određuje, čini nas prepoznatljivima u odnosu na druge, a djelomično je i implementirana u suvremenu kulturu življenja.

U ovom radu naglasak je na one godišnje običaje koji se izvode u Velikom tjednu, a vezani su za pasiju, odnosno Isusove posljednje dane i muku: od Posljednje večere pa do smrti na križu. Isusova je muka nepresušno nadahnuće pasionske baštine.

Uskrs je najveći kršćanski blagdan. Prethodi mu korizma, odnosno vrijeme pripreme obilježeno postom, molitvom i brojnim crkveno-pučkim obredima. Prije je narod savjesno i ustrajno slijedio korizmena odricanja. Ta je narodna iskrena pobožnost iznjedrila mnoge običaje, molitve, pjesme od kojih se neki i danas čuvaju. Upravo je to tema ovog dijela rada. Dakle, prikazuju se obredi, običaji i usmeno-lirske vjerske pjesme koje su pratile: korizmu, Veliki tjedan, Veliko trodnevlje, Uskrs, Duhove i Tijelovo, a interpretiraju se u katoličkome, etnološkome, antropološkome i biblijskome kontekstu. Prikazana građa rezultat je vlastitih

¹ Botica, S. (1998). Pasionaska baština u hrvatskoj kulturi, posebice u usmenoj književnosti. U: *Zbornik radova međunarodnog nacionalnog simpozija: Pasionaska baština*. (ur.) Milinović, D. Zagreb: Udruga Pasionaska baština, 91.

terenskih istraživanja, ali se isto tako donosi i već objavljena građa u svrhu komparacije ili nadopunjavanja u slučaju nedostatka vlastitih zapisa.

Pojam zavičaj označava mjesto rođenja, rodni kraj, očevinu. Stoga zavičajna baština obuhvaća svu kulturno-umjetničku vrijednost nekog prostora koju baštinici doživljavaju svojom i koja na neki način postaje njihov način življenja. Zapravo, može se reći da ona određuje pripadnike neke zajednice, čini ih prepoznatljivim i jedinstvenim u odnosu na druge. To posebno dolazi do izražaja u zajednicama iseljenika koji čuvanjem tradicije svoga naroda nastoje održati vezu sa svojim rodnim zavičajem.

Takva je i zajednica hrvatskih iseljenika u kalifornijskom gradu Watsonvilleu koji je poznat i pod nazivom *Male Konavle*. Stoga je drugi dio rada svojevrsan poticaj za buduća istraživanja te nekoć snažne, danas gotovo jezično i tradicijsko izgubljene zajednice Konavljana na prostoru Kalifornije u SAD-u. Konavljani su na prostor Kalifornije doseljavali u nekoliko valova u zadnjemu stoljeću i stoga se najprije donosi povijesni prikaz doseljavanja, zatim se predstavlja organizacija života te adaptacija i integracija u većinski, anglofoni krajolik promatranoga dijela SAD-a. Središnji je cilj istraživanja utvrditi govori li se i dalje konavoskim govorom, točnije je li se očuvao u istraživanoj zajednici. Oslanjajući se na navedenu tvrdnju da su tradicija i jezik identitet naroda, iznose se raznoliki zapisi; od prepisa snimki govora kazivača do očuvanih običaja, recepata koje baštine iz starog zavičaja, a koji daju uvid u trenutno stanje na terenu. Raspravljat će se s time u vezi o vitalnosti konavoske zajednice kroz predstavljanje suvremenoga stanja na uzorku od šest ispitanika.

Pasijska baština nepresušan je izvor istraživanja hrvatskih etnologa, a ovaj rad sistematizira rezultate svih dosadašnjih istraživanja uz, dakako, nove i neobjavljene. S druge strane, zavičajna baština Konavljana u Americi potpuno je neistražena. Ovo će biti prvi takav rad. Jezikom se bavio prof. Rudolf Filipović prije četrdeset godina. On je u svojoj studiji o konavoskom govoru opisao proces gubljenja materinskog govora iseljenika pod utjecajem nove sredine. Zabilježio je brojne zanimljivosti konavoskog govora u Kaliforniji. Budući da se nakon prof. Filipovića nitko više nije bavio tom jezičnom i kulturno zajednicom, javila se potreba za revidiranjem rezultata njegovih istraživanja.

Metodologija rada obuhvaća iščitavanje i analiziranje postojeće literature. Većina zapisa rezultat je suvremenih terenskih zapisa, a manji broj je preuzet iz literature. U radu se, također, koristi i induktivno-deduktivna metoda kao i metode analize, sinteze, komparacije i deskripcije.

U zaključku drugog dijela razmatrat će se o temi od pojedinačnog prema općenitom; na temelju podataka o pojedinačnim strukturama donose se opći zaključci o čitavoj strukturi, odnosno na temelju šestero ispitanika donijet će se zaključak o čitavoj zajednici.

2. CVJETNICA

Na blagdan Cvjetnice ili Nedjelje Muke Gospodnje u Katoličkoj se Crkvi slave dva otajstva: Isusov svečani, mesijanski ulazak u Jeruzalem i njegova muka. Taj je svečani ulazak u Jeruzalem opisan u sve četiri Evanđelja (Marko 11:1-11, Matej 21:1-11, Luka 19:28-44, i Ivan 12:12-19). Cvjetnica, ujedno, označava posljednju korizmenu nedjelju prije Uskrsa te početak Velikog tjedna, vrhunca korizmene pripreve za najveći kršćanski blagdan, Uskrs.

U latinskom Misalu blagdan se naziva *Dominica in Palmis de Passione Domini*, odnosno Nedjelja palmi o Muci Gospodnjoj.² Iz tog se naziva najbolje iščitava dvostruki značaj ove nedjelje koja se u puku jednostavno naziva Cvjetnica. Također, u tradiciji hrvatskog naroda bilježe se i nazivi: *Cvitnica*, *Cvitna nedilja*, *Palmenica* (Šolta), *Neđeja od póme* (Župa Dubrovačka), *Palmina nedija* (Trogir), *Palmana neđeja*, *Cvijeti* (u dubrovačkom kraju), *Uličnica*³ (u Istri), *Palminska nedilja*, *Maslinica*.⁴

U prvim stoljećima kršćanstva Cvjetnicom se u Rimu isključivo prisjećalo Isusove muke. Stoga se šesta korizmena nedjelja nazivala Nedjeljom muke (*De Passione*) i tada se čitala Muka po Mateju, što se zadržalo do danas. Slavljenje Isusova svečanoga ulaska u Jeruzalem na dan Cvjetnice, odnosno Nedjelje muke, potječe iz Jeruzalema. Opis toga obreda nalazimo kod Egerije u njezinom putopisu iz 4. stoljeća. Ona navodi kako se puk okupljao na Maslinskom brdu gdje su govorili himne, antifone, čitanja i molitve. Na putu prema bazilici, pjevali su „Blagoslovljen koji dolazi u ime Gospodnje“, a sva su djeca u rukama nosila grane palme ili masline. No, ne spominje se blagoslov tih grana palme i masline. I evanđelja izvještavaju o Isusovu ulasku u Jeruzalem na magarcu dok ga je narod pozdravljao mašući granama palme ili masline. Ipak, tek je kasnije u rimsku liturgiju ušao i element slavljenja Isusova ulaska u Jeruzalem od čega i potječe naziv *Dominica in palmis* ili *Dominica palmarum*. Nije posve jasno

² Pažina, Z. (2006). Cvjetnica-Nedjelja muke. *Crkva u svijetu*, br. 41, 64.

³ Naziv prema maslini, odnosno *uljiki*.

⁴ Dragić, M. (2015). Veliki tjedan u crkveno-pučkoj baštini šibenskoga zaleđa. *Titius*, 8, 157.

kada je ovaj obred prešao s Istoka na Zapad, ali se vrlo brzo proširio po Europi. U mediteranskim krajevima Kršćani su, također, upotrebljavali grane palme i masline, dok su u kontinentalnim dijelovima Europe koristili jele, vrbe⁵ ili koje drugo zeleno ukrasno grmlje. Tom se zelenilu pridavala apotropejska moć te se vjerovalo da blagoslovljene grane štite domove, polja, štale od nevremena i svih zala.⁶

Običaj blagoslivljanja grančica masline, palme ili drugog bilja duboko je ukorijenjeno u tradiciji hrvatskoga naroda. Osim apotropejske funkcije, blagoslovljene grančice palme, masline ili nekog drugog bilja nose panspermijsku i estetsku funkciju kada ih se stavlja u domove, štale ili u polja.⁷

Iako je Rimskim misalom jasno dopušteno blagoslivljanje grančica i drugog bilja, palma i maslina imaju posebnu simboliku. Naime, palmi se pripisuje značenje pobjede, pa se nerijetko u ikonografiji uz prikaze mučenja i mučenika pojavljuje kao motiv. Još je čvršća simbolika palme vezana uz biblijski opis ulaska Isusa u Jeruzalem u kojem se navodi kako mu mnoštvo kliče *Hosana* mašući granama masline i palme. S druge strane, maslina simbolizira mir i slavu.⁸

Budući da su u hrvatskom priobalju palmine grane bile rijetkost, bile su vrlo cijenjene, a naročito ako su se nabavljale iz drugih područja. O tome svjedoči slučaj otoka Brača čiji su stanovnici nabavljali palmine grane s otoka Visa. Tamo, gdje se palme nisu mogle nikako nabaviti, žene su vješto plele maslinove grančice u oblik palme. Takav se način pletenja maslinovih grančica veže za mjesta Pupnat na Korčuli, Zablac pokraj Šibenika, mjesta u okolici Splita, ali i za Novalju na otoku Pagu gdje je sakristan bio zadužen za pletenje.⁹

Dubrovačka povijest i kultura neodvojive su od pomorstva i trgovine, pa se tako ogledaju i u ovom običaju. Već su u 16. stoljeću dubrovački pomorci uvozili sadnice palmi koje su krasile vrtove ljetnikovaca vlastele. Tijekom narednih stoljeća njihova se uporaba kao ukrasnoga bilja intenzivirala, da bi u drugoj polovici 19. stoljeća postale dostupne običnim pučanima kao i okolnom seoskom stanovništvu. Prema tome, na dubrovačkom području nije

⁵ Običaj blagoslivljanja vrbinah grančica karakterističan je za Istočne Slavene. Tako se, primjerice, na području Ukrajine Cvjetnica nazivala i *Verbena nedilja* (Vrbina nedjelja) upravo po grančicama vrbe koje su blagoslivljane. Tim su grančicama mladići simbolično udarali djevojke pjevajući „Budi velika kao vrba, a zdrava kao voda, a bogata kao zemlja!“. Prema: Kipre, I. (2021). Običaji uz Cvjetnicu. *Dubrovački muzeji*. <https://www.dumus.hr/print.aspx?id=64&itemId=475> (Pristupljeno: ožujak 2022.)

⁶ Pažina, Z. (2006). Cvjetnica-Nedjelja muke, 65.

⁷ Asturić, M. (2019). Veliki tjedan u bročansko-stonskoj kulturnoj baštini. *Ethnologica Dalamitica*, Vol., br. 26., 69.

⁸ Isto, 70.

⁹ Isto, 70.

manjkalo palminih grana za pletenje i blagoslov, pa je tradicija darivanja *pome*¹⁰ knezu, Malom vijeću, carskom namjesniku, tajnicima, a one skromnije pučanima prisutna još od 17. stoljeća. Posebno bogato ukrašene i visoke *pome* (do čak 1.5 m) darivale su se biskupu i ostalim crkvenim velikodostojnicima. Običaj pletenja *pome* ili *fomica*, kako se još nazivaju u dubrovačkom kraju, dio je mediteranske kulture pa ga čuvaju i stanovnici Španjolske, Grčke, Armenije, ali i Krima.¹¹

Spretnost i pedantnost žene ogledala se u njezinoj vještini pletenja *pome*, a o tome svjedoči i uzrečica iz Dubrovačkog primorja – „Što veća palma, to je žena vještija.“¹² Postupak izrade *pome* uključuje i predradnje kako bi se uopće dobila kvalitetna grana palme pogodna za pletenje. Tako je na dubrovačkom području običaj da se pola godine ili više prije Uskrsa vežu konopom sve grane palme kako sunčeve zrake ne bi probijale do mladica. Na Cvjetnicu se odveže palma i ubere se žućkasto-bijele grane. Slijedi pletenje koje karakteriziraju čvrsti prepleti koji se dodatno ukrašavaju raznim metodama pletenja, tzv. „oltari“ ili „koljena“, križići, zvjezdice (malteški križ), „balote“, „soklini“, „fjochice“, spirale, „skalice“ i tome slično. Izrazito spretno žene izrađivale su i golubice koje su stavljale na *pome*. Točan postupak pletenja *pome* i golubica prenosi se usmeno, „s koljena na koljeno“ tako da u Dubrovačkom primorju već mlade cure uče umijeće pletenja:

„Pletenje plamica ili pomica kako ih se od milja zovem dio je tradicije koji je duboko ukorijenjen u našu tradiciju i dalje veoma aktivan. Vjerojatno ne postoji kućanstvo koje nema na kredenci osušenu grančicu blagoslovljene palmice, masline i križić od palmice.

Za početak potrebno je naći zdravu palmu te izrezati njen najzeleniji dio (sama unutrašnjost palme ili takozvano srce palme). Tim postupkom ne oštećujemo palmu, njoj vrlo brzo izraste novo srce i nastavi dalje sa svojim rastom. Od zelenih grana ubrane palme izrezujemo manje grančice. Za jednu pomicu potrebno je minimalno 4 palmina lista. Listove palmi pletemo u pletenicu. Pletenicu dobijemo ispreplitanjem palminih grana jedne preko drugih te ovisno o želji radimo na njoj ukrase, odnosno detalje od iskorištenih grana. Kada dođemo do kraja sve spojimo sa hektaricom (prije se to žene spajale iglom i koncom). Veličina pomice kao i njena ukrašenost ovisi i o broju i dužini listova s kojima se plete. Za izradu jedne pomice potrebno je desetak minuta. Obavezno je na palmicu dodati i križ koji se zasebno radi od dva palmina lista, ali i grančicu masline koji nakon blagoslova na Cvjetnu nedjelju krasi obiteljske kredence sve do sljedeće Cvjetnice. Obavezan dio tradicije su palmine križići

¹⁰ Ispletana i ukrašena grana palme u dubrovačkom kraju naziva se poma.

¹¹ Kipre, I. (2021). Običaji uz Cvjetnicu. *Dubrovački muzeji*.

<https://www.dumus.hr/print.aspx?id=64&itemId=475> (Pristupljeno: ožujak 2022.)

¹² Ogresta, N., Bazdan, Z. (1986). *Zbornik Dubrovačkog primorja i otoka*. Dubrovnik: Kulturno-prosvjetno društvo „Primorac“, 74.

koje nakon blagoslova naši dedovi i babe obavezno rasporede po svim baštinama, košarama i pojatama.

*Za izradu golubica potrebno je malo više vremena i strpljenja jer nije lako izvući sredinu iz grane niti će nama svaka grana uspjeti. Za početak trebamo ubrati smokvine grane. Debljina grane nije bila, ali se preporučuje branje mladih grana. Za lakše dubljenje grane, potrebno je granu izrezati na manje dijelove. Najteži dio koji zahtjeva strpljenje i pažljivost je dubljenje smokvine grane. Najčešće se to radi grančicom šipka ili neke druge biljke koju imamo, ali grana kojom dubimo sredinu mora odgovarati grani smokve. Bijeli dio, koji izvučemo iz smokve, jako je rastezljiv. Nakon izvlačenja, potopimo ga u vodu da se ne osuši te ga kasnije oblikujemo u golubice. Na kraju crvenim flomasterom golubici nacrtati kljun te oči crnim flomasterom.*¹³

Pomu ili ispletene maslinove grančice u Dalmaciji je na blagoslov u crkvu uvijek nosio domaćin kuće ili stariji sin. Nakon posvećenja, križići s *poma* stavljali su se na svetačke slike ili raspelo sve do iduće Cvjetnice. Palmine i maslinove grančice zabadale su se u vrtove i oko kuće te su se čuvale kao svetinja. Vjerovalo se da kađenje kuće s blagoslovljenim grančicama može odagnati sva zla, nevolje, gromove i oluje pa čak i bolesti u kući. U Slavoniji i Posavini djevojke su kitile cvijećem i zelenilom bunare onih kuća u kojima ima momaka za ženidbu. Kiteći bunare, pjevale su: „Ja urani jelo, ja urani vita jelo. U svu zoru jelo, u svu zoru vita jelo. Bunar kiti jelo...“, a majke mladića ostavljale bi im jaja u kablovima.¹⁴ Kićenje kuća, polja, štala i bunara blagoslovljenim grančicama na blagdan Cvjetnice može se usporediti s običajima za blagdan Svetog Jurja (23. travnja) kada se, također, kiti zelenilom. *Jurjevo* označava kraj zime i početak proljeća, a narod je vjerovao da zelenilo ima apotropejsku moć.¹⁵

U nekim hrvatskim krajevima grančice palme su se poklanjale. Primjer tome je otok Brač gdje su momci djevojkama poklanjali grančice palme ukrašene vrpca i cvijećem, a koje su, kako je već napisano, bile izrađene na Visu. Djevojke su im zauzvrat poklanjale *garitulu*.¹⁶ Danas je uloga obrednih kruhova pomalo potisnuta, ali je bila usko vezana uz Cvjetnicu i Uskrs. Sirnica ili kako se još naziva *pinca* i dalje neizostavno jelo svakog uskršnjeg stola. Ipak,

¹³ Kazivala Klara Vojvodić rođena u Banićima. Zapisala sam u ožujku 2022. godine.

¹⁴ Kipre, I. (2021). Običaji uz Cvjetnicu. *Dubrovački muzeji*.

<https://www.dumus.hr/print.aspx?id=64&itemId=475> (Pristupljeno: ožujak 2022)

¹⁵ Dragić, M. (2007). Apotropejski obredi, običaji i ophodi u hrvatskoj tradicijskoj kulturi. *Croatica et Slavica Iadertina*, 3, 378.

¹⁶ Uskršnji kolač otoka Brača koji se radi od najmanje 15 jaja i u obliku pletenice. Vrlo je sličan sirnici.

zaboravljeni su drugi kruhovi kao što je *prijesnac*¹⁷ ili pletenica s jajem koja se još u dubrovačkom kraju naziva *teharica* ili *ručica*.¹⁸

Nakon blagoslova grančica u crkvi bi se pjevala Muka Isusova po Mateju. Tako je bio red sve do posljednje liturgijske reforme kojom je uvedeno da se čitaju i izvješća o Kristovoj mucij iz Evanđelja po Mateju, Marku i Luki, ovisno o liturgijskoj godini.¹⁹

Svečani misni obred Cvjetnice na jadranskom prostoru završava izlaganjem Svetoga Otajstva, a udarci zvona simbolično označavaju četrdesetosatno klanjanje ili *kvarantore*²⁰. U hrvatskoj crkveno-pučkoj tradiciji *kvarantore* označavaju „pobožnost javnog štovanja Presvetog oltarskog sakramenta, i to najčešće u danima od Cvjetnice do Velike srijede.“²¹ Nastala je pod utjecajem katoličkih strujanja u mediteranskom prostoru, a udomaćila se u našim krajevima zbog crkvenih uredbi primivši i neka naša pučka svojstva. Mletačka vlast u Dalmaciji imala je presudnu ulogu u primanju ove pobožnosti. Danas se *kvarantore* održavaju u dubrovačkoj, krčkoj, splitskoj, trogirskoj katedrali, zatim u Sinju, Metkoviću, Baškoj Vodi, Korčuli (Korčula, Blato i Vela Luka), Orebiću, Drnišu. Posebno se njeguju na otocima Hvaru i Visu (komiške *kvarantore*).²²

U hrvatskom folkloru dan Cvjetnice obilježen je i umivanjem vodom u kojoj je preko noći natopljeno proljetno cvijeće. Dragić navodi kako su se u nekim mjestima u vodu stavljale grančice bršljana ili drijenka. Zanimljivo je kako je u narodu drijen metafora za zdravlje.²³ Narod vjeruje da taj ritual umivanja vodom s proljetnim cvijećem donosi ljepotu i zdravlje, a starcima vid. U pograničnim selima Dubrovačkog primorja djevojke su se umivale na blagdan Velike subote nakon zvonjave zvona. Umivajući se, izgovarale su molitvu Svetom Srđu za zaštitu od bolesti: „Sveti Srđu ne daj grđu“ ili „Sveti Srđu skini s mene rđu.“²⁴

¹⁷ Kolač sa sirom.

¹⁸ Kipre, I. (2021). Običaji uz Cvjetnicu. *Dubrovački muzeji*.

<https://www.dumus.hr/print.aspx?id=64&itemId=475> (Pristupljeno: ožujak 2022)

¹⁹ „Ako je liturgijska godina A čita se ili pjeva muka po Mateju, ako je liturgijska godina B onda se pjeva muka po Marku, a u liturgijskoj godini C donosi se izvještaj muke po Luki.“ Prema: Jurilj, Z. (2018). Korizma i Uskrs u hercegovačkoj crkveno-pučkoj baštini. *Ethnologica Dalmatica*, Vol. No. 27, 18.

²⁰ Etimološki vuče korijen od talijanskih riječi *quaranta ore*, tj. četrdeset sati; lat. *Oratio quadraginta horarum*

²¹ Huljev, I. (2017). Kvarantore: jučer, danas, sutra. *Prilozi povijesti otoka Hvara, XIII.* (1), 125.

²² Isto, 128-138.

²³ Dragić, M. (2015). Veliki tjedan u crkveno-pučkoj baštini šibenskoga zaleđa, 157.

²⁴ Kipre, I. (2021). Običaji uz Cvjetnicu. *Dubrovački muzeji*.

<https://www.dumus.hr/print.aspx?id=64&itemId=475> (Pristupljeno: ožujak 2022)

Umivanje u cvjetnoj vodi svakako je najrašireniji običaj vezan uz Cvjetnicu, a može se reći da se po tome, na koncu, u narodu i prevladao naziv blagdana Cvjetnica ili *Cvitnica*. Pa ipak, svaki kraj ovom ritualu dao je svoj pečat.

Iz hercegovačkog sela, Hutovo, potječe običaj da se u vodu s cvijećem stave jaje i drijen. Ono dijete, koje bi se prvo probudilo, imalo je čast umiti se prvo u vodi i uzeti jaje.²⁵

U svom je radu Dragić zabilježio posebnost umivanja u cvjetnoj vodi iz sela Trbounje kod Drniša. Naime, ondašnji je puk u *kajin* s vodom za umivanje ulijevao svetu vodu i stavljao ljubičice i maslinovo lišće. Taj bi *kajin* ostavili vanka preko noći jer se vjerovalo da će se u toj vodi umiti dobre vile. One će, stoga, biti ukućanima na pomoći, a onaj tko se ujutro prvi umije u toj vodi, bit će najljepši tu godinu i prvi će ustajati cijele godine. S druge strane, u Šibeniku se vjerovalo da će anđeli doći po noći i umiti se u toj vodi. Slično je vjerovanje postojalo i u Unešiću gdje se govorilo da „se navečer u tom cvijeću umivaju jedni anđeli, a ujutro drugi anđeli – djeca“.²⁶

U Drnišu se umivalo u čistoj vodi s cvijećem koja bi se nakon korištenja prolila u vrt kako bi bio plodniji. U Boraji kod Šibenika privilegij prvog umivanja u vodi imala je domaćica kuće, a za njom svi ostali ukućani u nadi da će biti lijepi i zdravi, te da će voda saprati dušu i tijelo. U tom je kontekstu vjerovanja u sapiranje grijeha vodom zanimljiv opis umivanja iz Unešića jer bi se tom prilikom izgovaralo: „Sađi crno, dođi bilo.“²⁷

Vjerovanja u magijsku moć vode da opere grijehe, ozdravi ili pomladi ima apotropejske karakteristike. Također, vezano je i za kršćansku simboliku pranja, čišćenja i nevinosti.²⁸

Brojnost i raznovrsnost običaja za Cvjetnicu ukazuje na značaj otajstava kojih se toga dana Kršćani spominju. Poniznosti, skrušenosti, ali i svečanosti toga dana pridonose i molitve koje su se molile baš na taj dan. Takva je molitva *Nediljica, braćo, danak* koja na pučki način prikazuje susret rassetoga Isusa sa svojom majkom:

Nediljica, braćo, danak:

Bog se Isus rodi za nas.

Na križ drvo tilo pribijeno,

²⁵ Jurilj, Z. (2018). Korizma i Uskrs u hercegovačkoj crkveno-pučkoj baštini, 17.

²⁶ Dragić, M. (2015). Veliki tjedan u crkveno-pučkoj baštini šibenskoga zaleđa, 157-158.

²⁷ Isto, 158.

²⁸ Dragić, M. (2007). Apotropejski obredi, običaji i ophodi u hrvatskoj tradicijskoj kulturi, 386.

*gorkim žučim napunjeno.
Pod križ majka dolazila,
gleda ruke, gleda noge,
po Isusu rane mnoge.
„Moj Isuse, diko moja,
da je znala majka tvoja,
bolje bi te milovala
i u suzam umivala.“
Tecite se, vas narode,
da vam Isus na smrt dođe.
Na ramenu križ nosi,
Marija ga majka prosi:
„Ta Isuse, ja ću križ ponit,
za tebe ću krv prolit.“
Isus joj se ne ispriči,
neg joj reče svete riči:
„O Marijo, moja mati,
ne mogu ti križa dati:
ja ću na križu umirati.
Križ ću drvo prilomit,
đavlu silu svu slomit,
a kršćane oslobodit.“
Kad ga na križ podigoše,
svi od njega odbigoše..
Osta Diva i Marija.
Ko bi ovo rado znati,
svaku ću mu pomoć dati.
Ko ovu moju molitvicu znao
pa je govorio,
milosti ću ga napunit,
i milosti i kriposti,
ko ono sunce u svitlosti.*

*Amen.*²⁹

Cvjetnicom počinje Veliki tjedan. Obilježen je strogim postovima, molitvom češćom nego za cijele korizme te prakticiranjem posebnih običaja i s njima povezanim pučkim pobožnostima.

U Velikom tjednu molilo se prenje, a jedno takvo zabilježeno je u Visočanima, selu Dubrovačkog primorja:

*Sveti Pero na vrh raja
pogledo u dno pakla
ugledo neve svoje.
Što si tu neve moja?
Što ti zmija oči pije,
oči pije kose vije.
Proj se mene moj đevere,
kad sam bila na onom svijetu
tri sirote dolazile.
prva kruha zaiskala,
zemljom sam je zasipala.
Druga vode zaiskala,
ostom sam je zalijevala.
Treća ruho zaiskala,
zmijemo sam je opasala.
Neka, neka neve moja.
Nek ti zmija oči pije,
oči pije kose vije.
Valja gladna nahraniti,
žednoga napojiti
i gologa odjenuti.
Dok na gori zelen listak,
a u moru bio pijesak,*

²⁹ Jurilj, Z. (2018). Korizma i Uskrs u hercegovačkoj crkveno-pučkoj baštini, 18.

*nit će gora usahnuti,
nit će more presušiti,
nit će duši lako biti.
Sad Jezuse budi hvaljen,
po sve vijeke vijeka,
Amen.³⁰*

Djecu se od malih nogu učilo vjeri i pobožnosti. Stoga su naši stari osmišljavali pitalice i pjesmice s vjerskom tematikom koje su imale didaktičku funkciju:

*Kaži dijete što je jedan
Jedinstvo je Bog jedini.*

*Kaži dijete što je dva.
Dva su stabla sveti duhobrati.*

*Kaži dijete što su tri.
Tri su Božja patrijarha.*

*Kaži dijete što su četir’.
Četiri su evanđelista.*

*Kaži dijete što je pet.
Pet je rana Jezusovih.*

*Kaži dijete što je šest.
Šest je voda kamenijeh.*

*Kaži dijete što je sedam.
Sedam je djeva iz Mamiije.*

Kaži dijete što je osam.

³⁰ Zapisala sam u svibnju 2022. prema kazivanju Jele Vrlić (rođene Đanović) iz Visočana.

Osmero je nebo zemlja.

Kaži dijete što je devet.

Devet je hora anđeoskih.

Kaži dijete što je deset.

Deset je božjih zapovijedi.

Kaži dijete što je jedanest.

Jedanest je mčenika.

Kaži dijete što je dvanest.

Dvanest je apostola.³¹

U pučke korizmene molitve ubraja se i molitva *O, Isuse željo moja* koja se molila svaki dan u korizmi:

*O Isuse, željo moja
tebe želi duša moja.
Želi duša, želi tijelo.
Blago duši, blago tijelu
ko te često prsim prima
i oltaru pristupiva,
svetom stolu Jezusovom.
Jezus slavni govorio,
govorio i molio:
„Bil se koja duša našla,
bi li koja od grješnika (vjerika)
da molitvu ovu moli,
ovu moli i govori.
Uz korizmu četres' dana,
četres' dana četres' puta,*

³¹ Zapisala sam u svibnju 2022. godine prema kazivanju Jele Vrlić (rođene Đanović) iz Visočana.

*svaki danak po jeda put,
a u petak po pet puta,
u subotu sedam puta,
u neđeju devet puta. “
Ko bi ovo sve molio,
sve molio i govorio ,
tri bi duše saranio
i očeve i majčine
i onoga ko ovo moli,
Ko ovo moli i govori.
Sad Jezuse budi hvaljen
po sve vijeke vijeka,
Amen.³²*

Korizma je vrijeme kada se vjernici prisjećaju svoje grješnosti pa prakticiraju različite oblike posta i pokore. O tome govori sljedeća molitva:

*Uzmislimo braćo danas
koji na križu umro za nas.
Karj nebeski Jezus dobri,
naše smrti oslobodi.
Misle rane, mislu čavli,
koj na križu nas sve strai.
Koi Jezus mili brate,
koji Jezus misli za te.
Oj, studeneće žive vode,
lijep nauće duše naše.
odkle nama sunce izade,
od istoka danak dođe,
izbavi me iz nevolje.
Hvalit ću te još te bolje,
ti promisli Djevo Majko,*

³² Zapisala sam u svibnju 2022. godine prema kazivanju Jele Vrlić (rođene Đanović) iz Visočana.

*ti promisli svakojako.
Ti si Majko uzvišena,
najsvetija od svih žena.
Plaču ljudi, plaču žene,
plaču mlade udovice,
plačemo i mi djevojčice.
Plače Jezus koji nas stvori.
Slavne oči krv zaljeva.
Susrela ga Majka Djeva,
pa mu dade rubac slavni
da otare znoj krvavi.
On ga otri, njoj ga vrati
pri njem osta obraz slavni
ko u Rimu da današnji,
što ga slave svi Kršćani.
Svi mali i veliki,
ostali svikolici.
sad Isuse budi hvaljen,
po sve vijeke vijeka,
Amen.³³*

2. 1. Veliki ponedjeljak, Veliki utorak, Velika srijeda

Velikom trodnevlju prethode Veliki ponedjeljak, Veliki utorak i Velika srijeda, a to su dani prožeti molitvama i pučkim pobožnostima kao što je već navedena *kvarantora* ili *svete ure*. Na Veliki ponedjeljak i Veliki utorak održavale su se jutarnje i večernje mise na kojima se ponavlja isti obred, dok na Veliku srijedu u podne završavaju *kvarantore*. Na jutarnjim misama iznosi se Sveto otajstvo, dok se na večernjoj vraća na glavni oltar te se pjeva *Svet, svet, svet* i *Smiluj se meni*.³⁴

³³ Zapisala sam u svibnju 2022. godine prema kazivanju Jele Vrlić (rođene Đanović) iz Visočana.

³⁴ Dragić, M. (2015). Veliki tjedan u crkveno-pučkoj baštini šibenskoga zaleđa, 162.

Prije se u Skradin održavalo četrdesetosatno klanjanje Presvetom za vrijeme kojega se pjevao psalam 50-51, „Smiluj mi se Bože!“ na poznatom skradinskom napjevu koji se, kako navodi Dragić, pjeva samo u Skradinu. Običaj se sačuvao do danas, ali se sada izvodi na Veliki utorak i Veliku srijedu.³⁵

U tradiciji otoka Murtera ističu se večernje mise Velikog ponedjeljka i Velikog utorka. U narodu se i nazivaju *Večernja*, a njihova posebnost krije se u sudjelovanju crkvenih pjevača u misnom slavlju. Pjevači bi stajali iza glavnoga oltara, odnosno u sakristiji te bi prije *Večernje* otpjevali pjesmu *Prosti moj Bože*, dok bi za to vrijeme puk u polumračnoj crkvi klečao i u tišini slušao. Druga posebnost je pjevanje *Juternje* Velikog četvrtka na Veliku srijedu. Takva se praksa pjevanja *Juternjih* večer uoči tog dana ustalila iz posve praktičnih razloga: ovi su dani radni, a obredi su trajali dugo. Naime, po završetku *Juternje* slijedilo je pjevanje Gospina plača, a nakon toga bi u potpunom mraku crkve nastao baraban - sveopća lupnjava štapićima - baturikama po klupama koja je proizvodila zaglušujuću buku, a trajala bi nekoliko minuta.. Riječ je o činu kojim je puk prisjećao Kristova bičevanja te iskazivao svoj bijes protiv onih koji su pustili Barabu, a osudili Krista. Prema kazivanju starijih otočana, barban se održavao dva puta u Velikom tjednu: u srijedu mali barban, a u četvrtak veliki barban.³⁶

Baraban podsjeća na čegrtanje³⁷ koje u Velikom tjednu, najčešće na Veliki petak i subotu, zamjenjuje zvuk crkvenih zvona. Taj je običaj prisutan u svim dijelovima Hrvatske: u Dalmaciji, Lici, Konavlima, središnjoj Hrvatskoj, Slavoniji i Srijemu. Buka nastala čegrtanjem ukazuje na galamu i klepetanje kojim su *džudije* pratile Isusa dok je nosio križ prema brdu Kalvariji.³⁸

U Hercegovini Veliki je tjedan imao posebnu težinu u životu vjernika. Postilo se, molilo Isusove krunice te se sudržavalo od nepotrebnih radova i buke. Tako se djeci branilo pjevanje i igranje *prikoviša*, čobanice nisu prele i plele, djevojke su nosile puštene kose, a u samostanima tih dana nisu zvonila zvona na uranku, nego se *čevrtalo* čegrtaljkom. Tim se načinom pozivalo na misu na Veliki četvrtak. Odlagalo se za drugi tjedan i pranje bijelog rublja. Držalo se da nije

³⁵ Isto, 162.

³⁶ Isto, 163.

³⁷ Čegrtalo se čegrtaljka, drvenim napravama s nazubljenim vrhom koje okretanjem proizvode zvuk. U narodu se još nazivaju i: *škegtraljka*, *čevrtaljka*, *čevrtajke*, *črčajke*, *čičajke*, *čegrtalo*, *klepetaljka*, *škrigitavice*, *krčala*. Prema: Dragić, M. (2015). Veliki tjedan u crkveno-pučkoj baštini šibenskoga zaleđa, 164.

³⁸ Dragić, M. (2015). Veliki tjedan u crkveno-pučkoj baštini šibenskoga zaleđa, 164.

primjereno vidjeti razgrnutu bjelinu, a i samo pranje bijelog rublja lupanjem *prakljačom* proizvodilo je nepotrebnu buku.³⁹

3. VELIKO ILI VAZMENO TRODNEVLJE

Veliko ili Vazmeno trodnevlje dio je Velikog tjedna, a obuhvaća Veliki četvrtak, petak i subotu. Za Kršćane je to najznačajnije vrijeme u liturgijskoj godini kada se slave otajstva muke, smrti i Uskrsnuća Isusa Krista.

3. 1. Veliki četvrtak

Na Veliki četvrtak Crkva se spominje posljednje večere za koje je Isus Krist ustanovio najuzvišeniji obred kršćanske vjere, Euharistijsko slavlje ili Svetu misu: „Dok su blagovali, uze Isus kruh, zahvali i razlomi ga, pa ga davaše učenicima govoreći: „Uzmite i jedite! Ovo je tijelo moje“ (Mt, 26, 26). Ujedno je zadnji dan korizme i početak Kristove muke.

Evandjelja izvještavaju o ovom svečanom događaju kada je Isus sa svojim učenicima proslavio židovski blagdan Pashe. U dvorani gdje su blagovali oprao je učenicima noge te je navijestio kako će ga jedan od njih izdati. I danas u spomen na taj čin svećenici u nekim crkvama na Veliki četvrtak peru noge dvanaestorici muškaraca.⁴⁰ Pranjem nogu svojim učenicima Isus je poslao poruku poniznosti i ljubavi prema drugima, a toga se vjernici prisjećaju i danas:

„Ako dakle ja – Gospodin i učitelj – vama oprah noge, treba da i vi jedni drugima perete noge. Primjer sam vam dao da i vi činite kao što ja vama učinih. Zaista, zaista, kažem vam: nije sluga veći od gospodara niti poslanik od onoga koji ga posla. Ako to znate, blago vama budete li tako i činili“ (Iv 13, 14-17).

U ikonografiji se posljednja večera najčešće prikazuje u dva vida: prvi je Judina skorašnja izdaja, a drugi je uspostava euharistije. Potonji se snažno apostrofira od vremena protureformacije. Osim toga, važniji elementi simbolike posljednje večere su kruh i vino. Badurina ističe kako u starozavjetnoj teologiji kruh predstavlja spas židovskoga naroda, kada

³⁹ Jurilj, Z. (2018). Korizma i Uskrs u hercegovačkoj crkveno-pučkoj baštini, 19-20.

⁴⁰ Dragić, M. (2010). Veliko trodnevlje u ramskoj pasionskoj baštini. *Hum*, 6, 81-103.

ga Mojsije izvodi iz egipatskog ropstva, dok u Novom Zavjetu kruh postaje tijelo na posljednjoj večeri čime se najavljuje Isusova žrtva za spas čovječanstva. Vino predstavlja Isusovu krv koju je prolio trpeći muku, a simbolično je daje u kaležu svojim učenicima prilikom blagovanja večere.⁴¹

Čitav je Veliki tjedan obilježen postom, a zanimljiva je predaja po kojoj je Gospa čekala Isusa s večerom. Pripremila je zelje, ali Isusa nije bilo jer su ga već uhitili. Zbog toga se na Veliki četvrtak tradicionalno kuha i jede zelje pa je po tome u narodu nazvan *zeljavi četvrtak*. Ramska tradicija nalagala je *žinjanje*, odnosno četrdeset sati posta bez kruha i vode od večeri Velikog četvrtka.⁴²

Nadalje, od podne se ništa nije radilo po zemlji, jedino je bilo dopušteno pomoći siromašnima. Puno se molilo. O tome svjedoče i brojne molitve od kojih se neke i danas mole na Veliki četvrtak. Jedna takva je molitva *Sto dušica* koju u manjim varijacijama mole mladi diljem Hrvatske i Bosne i Hercegovina. U Hercegovini se ta molitva naziva *Križići*, a u dubrovačkom kraju *Sto očenaša* ili *Sunce sjaše i presjaše*. Radi lakšeg brojanja, uzimalo se sto kamenčića pa bi se iza svake izgovorene molitve bacio po jedan. Vrlo su slične varijacije ove molitve u drniškom i dubrovačkom kraju. U Ogorju čobanice su na paši molile:

Dušice grišna, budi u viri kripna.

Kad budemo putovali,

dugin putin tismnin klancin,

srist će nas duh nemili,

duh nečisti.

Pitat će nas:

“Čije ste vi duše?

Jeste l' duše Božje

il ste duše moje?”

“Nismo duše tvoje,

mi smo duše Božje

Mi molimo Boga,

na Veliki četvrtak

⁴¹ Badurina, A. (2000). *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 367.

⁴² Dragić, M. (2010). Veliko trodnevlje u ramskoj pasionskoj baštini, 84.

sto Isusa.

sto Jesusa,

sto amena,

sto zlamena,

*sto se puta prikrstit.*⁴³

Nakon toga, izmolile bi sto Očenaša, sto Zdravomarija i sto Slava ocu. Dragić u ovoj molitvi uočava vezu sa sumerskim *Epom o Gilgamešu* navodeći kako je i Gilgameš išao dugim putima i prolazio kroz tijesne klance. Riječ je o metafori za neke poteškoću i nedaće u životu. Osim toga, ističe i pet anafora na kraju molitve koje, zapravo, hiperboliziraju odlučnost duše da se moli.⁴⁴

Primorke su ovu molitvu molile kroz cijelu korizmu, svaki dan četrdeset puta, a posebno na Veliki četvrtak:

Sunce sjaše i presjaše,

tu anđeo dušom biše.

Ti si, dušo, pozdravljena

od anđela Gabrijela.

Sutra ćemo putovati

dugim putim, uskim klancim.

Susrest ćemo rečenike,

Oni će nam govoriti:

„Hote nama, duše naše!“

A mi ćemo odgovorit:

„Nismo vaše niti ćemo,

Neg' Božije, Bogu ćemo.

Bog je nama ostavio

Sto amena, sto Očenaša,

na blag danak, na Veliki četvrtak.

Tko molitvu ovu reče,

u korizmi četres' dana,

svaki danak četres' kraka,

⁴³ Dragić, M. (2014). Starinske molitve u šibenskom zaleđu. *Godišnjak Titius*, 6-7, 286-287.

⁴⁴ Isto, 287.

*Gospa će ga darovati lijepim darom,
s anđelima u raj spraviti.*⁴⁵

Nekad su se održavale dvije mise na Veliki četvrtak: jutarnja i večernja. Na jutarnjoj misi blagoslivljalo se ulja koja se koriste u slavlju sakramenta: katekumensko ulje, ulje za bolesničko pomazanje i sveta krizma. Večernjom misom započinje Vazmeno trodnevlje. Naziva se još i Misom večere Gospodnje jer se na taj način Crkva spominje uspostavljanja euharistije. Također, posljednji put zazvone zvona u Velikom Trodnevlju jer se tada vezuju sve do Velike subote. Taj čin označava crkvenu šutnju koja završava vazmenim bdijenjem kada se ponovno može začuti Slava Bogu na visini.⁴⁶

Diljem Hrvatske i Bosne i Hercegovine vjernici mole:

*Sunce zađe i prezade
za one gore ponajviše
gdje anđeo s dušom biše.
Anđeo dui govoriše:
„Homo dušo putovati
preko polja uresnoga,
preko klanca tijesnoga,
pred Jezusa pravednoga.“
Susrest će nas nevjernici,
nevjernici zli Židovi.
Pa će nama govoriti:
„Hote k nama duše vaše.
Hote k nama vi ste naše.“
Nijesmo vaše niti ćemo,
nego Božje, Bogu ćemo.
Bog je nama ostavio
sto amena, sto križića,
i sto božjih molitvica
da molimo na blagdanak,*

⁴⁵ Zapisala sam po kazivanju Jele Milković (rođ. Mihović u Banićima) iz Slanoga.

⁴⁶ Asturić, M. (2019). Veliki tjedan u bročansko-stonskoj kulturnoj baštini, 76-77.

na blagdanak na Veliki petak.

Sad Jezuse budi hvaljen

po sve vijeke vijeka.

*Amen.*⁴⁷

Tradicija, koja se baštini preko sto pedeset godina, je uprizorenje čuvanja Kristova groba na Veliko trodnevlje. Riječ je o obredu koji je duboko ukorijenjen u tradiciji hrvatskoga naroda. Poznat je i pod nazivom *Žudije* prema čuvarima Kristova groba. Prema povijesnim vrelima obred je najprije dokumentiran u Metkoviću u župi sv. Ilije 1857. godine, zaslugom Ante Gluščevića koji ga je donio iz talijanskog Loreta. Ubrzo se obred proširio diljem Dalmacije, ali i šire. Tako se u pisanim izvorima već 1912. godine bilježi prvi spomen Vodičkih žudija, zatim 1928. godine u Varešu, dok su Vidonjske žudije osnovane 1932. godine. Vremenom je svaka župa iznjedrila svoje običaje za ovaj obred, pa danas, zahvaljujući tome, baštinitimo šarolikost ovog običaja.⁴⁸

Podrijetlo ovoga običaja valja tražiti u srednjovjekovnim prikazanjima,⁴⁹ odnosno liturgijskim dramama koja obrađuju starozavjetno, novo zavjetnu (najčešće Isusovu muku) i hagiografsku tematiku. Svrha te crkveno-pučke umjetnosti je podučiti puk kršćanski nauk i moralne vrijednosti.⁵⁰

Na Veliki četvrtak mještani su sa časnim sestrama ukrašavali Božji grob. Naravno, svaki kraj ima svoju specifičnost pa se na otoku Pašmanu grob kitio prokljalim bijelim grahom, a u imotskim Poljcima s prokljalom pšenicom.⁵¹

Čuvanje Kristova groba počiva na biblijskoj priči o Josipu iz Arimateje, bogatom Isusovom učeniku, koji je od Pilata zatražio Isusovo tijelo kako bi ga dostojno položio u grob. Pilat je mu je to dopustio. Međutim, farizeji su se sjetili Isusovih riječi o uskrsnuću od mrtvih

⁴⁷ Zapisala sam u svibnju 2022. godine prema kazivanju Jele Vrlić (rođene Đanović) iz Visočana.

⁴⁸ Dragić, M. (2009). Čuvari Kristova groba u crkveno-pučkoj baštini Hrvata. *Ethnologica Dalmatica*, 17, 6.

⁴⁹ U literaturi prevladava mišljenje da su prikazanja nastala iz lauda i uskrsnih obreda. Izvodila su se na gradskim trgovima, pred crkvama ili u samostanskim klaustirima. Za djelatnost tog teatra najzaslužnije su bratovštine. Najstarija hrvatska prikazanja potječu s kraja 15. stoljeća, a zapisana su u glagoljskim zbornicima. U najstarijim prikazanjima vjerno se slijedio biblijski predložak, a poslije su se unosili i svjetovni elementi. Najveći broj prikazanja pripisuje se Mavru Vetranoviću, njih pet, a pisali su ih i Hektorović, Mladinić, Gazarović, Žuvetić, Kanavelić. Prema: Prikazanje. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=50354> (Pristupljeno: ožujak 2022).

⁵⁰ Dragić, M. (2009). Čuvari Kristova groba u crkveno-pučkoj baštini Hrvata, 6.

⁵¹ Isto, 7.

nakon tri dana. Bojali su se da će doći njegovi sljedbenici i ukrasti tijelo kako bi se ostvarile njegove riječi. Stoga su zatražili da se grob zapečati i da ga čuvaju stražari. No, Isus uskrsne od mrtvih, a anđeo je tu vijest najprije objavio Mariji i Mariji Magdaleni.⁵²

U crkveno-pučkim izvedbama ovoga događaja imena čuvara, kao i njihova odjeća, razlikuju se od župe do župe. Stražarsku dužnost obnaša dvanaest muškaraca sa zapovjednikom „judom“. U Metkoviću, Vodicama i Opuzenu nazivaju se žudije, u Vrlici i Oklaju kod Drniša grobari, u Bjelovaru, Imotskom i Radobilji stražari Kristova groba, na Murteru stražari Božjega greba.⁵³ Izvorno žudije nose rimske odore, ali u pojedinim mjestima nose se narodne nošnje ili mornarska odijela, primjerice na otoku Hvaru ili u župi Slivno Ravno. Drugdje su pak stražu oko Kristova groba čuvali lovci, vatrogasci ili članovi bratstva odjeveni u svoje uniforme. Za komunističke vlasti, u Čilipima su oko „Pokopanja“ stražarila dva žandara.⁵⁴

Dužnost svih čuvara je učestvovati u procesijama, a naročito na Veliki petak. Također, zajednički im je i čin padanja u trenutku kada svećenik zapjeva Slava Vječni što uz crkvena zvona označava Uskrsnuće.⁵⁵

3. 2. Veliki petak

Za Kršćane diljem svijeta Veliki je petak dan sjećanja na Isusovu muk i smrt na križu. Toga dana ne služi se sveta misa, a oltar je bez križa, svijećnjaka, cvijeća i oltarnika, što simbolizira Isusovu muku i smrt. U znak žalovanja ne pjeva se ništa, tek Muka Gospodnja te se ljubi raspelo. Veliki je petak vrhunac godišnje pokore, pa mnogobrojni poste strogim postom, bez jedenja i pijenja ičega, što se naziva *žežinjanje*, *žinjanje* ili *sušenje*. Također, strogo je zabranjeno raditi o zemlji.⁵⁶

⁵² Isto, 8.

⁵³ Asturić, M. (2019). Veliki tjedan u bročansko-stonskoj kulturnoj baštini, 78.

⁵⁴ Kipre, I. (2021). Čestito ti crljena jaja i zelena trava. *Dubrovački muzeji, Etnografski muzej*. http://www.dumus.hr/hr/etnografski-muzej/novosti/cestito-ti-crljena-jaja-i-zelena-trava!.477.html?fbclid=IwAR3Zjmw11lcq6yVyuQFh491IKjqQ8-Q8oarxPdyP5hBzy_LU_aq1wdXyt2Q (Pristupljeno: ožujak 2022)

⁵⁵ Dragić, M. (2009). Čuvari Kristova groba u crkveno-pučkoj baštini Hrvata, 30-31.

⁵⁶ Dragić, M. (2010). Veliko trodnevlje u ramskoj pasionskoj baštini, 86.

Budući da je Isus prolio svoju krv za spas duša, u Unešiću su svi redom – mladi, stari, žene i djeca – pili vino iz bukare jer se vjerovalo da će se dobiti krvi koliko se vina popije. U mjestu Jezera na otoku Murteru u vino se dodavalo i nekoliko kapi blagoslovljene vode.⁵⁷

Uz već navedene obrede pjevanja Muke Gospodnje i ljubljenja raspela, obrednu službu Velikoga petaka karakteriziraju i procesije. U mnogim mjestima polazi se u procesiju za križem. Vjerojatno je najpoznatija hvarska procesija *Za križen*⁵⁸ koja se odvija u noći između Velikoga četvrtka i Velikoga petak. Križevi su, već ranije na Veliki četvrtak, pokriveni ljubičastom krpom. Narod ide u povorci, pjevaju se Muka i Psalmi te se ljubi križ koji se tada i otkriva.⁵⁹

Metkovska procesija specifična je po isticanju uloge Šimuna Cirenca. Identitet Šimuna Cirenca nije bio poznat župljanima jer je gotovo u potpunosti bio prekriven crnim habitom s kapuljačom, samo su mu se vidjele oči. U trenutku kad ga žudija dotakne kopljem, čuvari mu postave križ na leđa. Bosi Šimun Cirenac ne smije pokleknuti pod križem jer se, kako navodi Dragić, vjerovalo da osoba koja ga glumi želi ispuniti pokoru ili zavjet.⁶⁰

Pasijsku baštinu poluotoka Pelješca čine „iluminacije“, tj. vatrene baklje što ukrašavaju procesijsku stazu. Također, za mjesto Trpanj veže se običaj procesije s *brkačićem*. Uočljive su tek poneke razlike u usporedbi s metkovskom procesijom. Naime, trpanjski Šimun Cirenac naziva se *brkačić* i odjeven je u bijeli habit s kapuljačom. Biti „brkačić“, osim osobne žrtve za Krista, bilo je čast i ponos. Stoga je postojala duga lista čekanja za tu ulogu. Križ, kojeg je nosio brkačić, mogao se napuniti ciglama kako bi bio teži, a samim time je i žrtva bila veća.⁶¹

Praksa Križnoga puta je, uz procesije, vrlo raširen i duboko ukorijenjen obred u hrvatskoj tradicijskoj kulturi. Poznato je kako je dominikanac Alvaro prvi započeo s prakticiranjem križnoga puta na europskom tlu i to u mjestu Cordoba u Španjolskoj. Podaci o križnome putu poznati su i ranije iz Jeruzalema, a u 17. stoljeću službeno je utemeljen obred

⁵⁷ Dragić, M. (2015). Veliki tjedan u crkveno-pučkoj baštini šibenskoga zaleđa, 168.

⁵⁸ Riječ je o višestoljetnom običaju, imanentnom mediteranskoj pasionskoj baštini. Procesija prolazi kroz mjesta Jelsa, Pitve, Vrisnik, Svirče, Vrbanj i Vrbosku (u smjeru kazaljke na satu). Dužina puta procesije je oko osamnaest kilometara. Cilj je procesije posjet *Božjem grebu* koji se nalazi na oltarima svih župnih crkava. U procesiji sudjeluju križonoša, njegova pratnja te vjernici i hodočasnici. Križonoša, mještananin ili porijeklom iz mjesta za koje nosi križ, na čin nošenja križa odlučuje se vlastitim ili obiteljskim zavjetom u znak molitve ili zahvalnosti, ali i obiteljske tradicije. Prema: Milošević, M. (2015). Prilog (u)poznavanju procesije Za križen i napjeva Gospina plača na otoku Hvaru. *Bašćinski glasi*, 11, 343-344.

⁵⁹ Dragić, M. (2014). Starinske molitve u šibenskom zaleđu, 288.

⁶⁰ Dragić, M. (2014). Metkovska pasionska baština, *Hrvatski neretvanski zbornik*, 6, 242.

⁶¹ Kipre, I. (2021). Čestito ti crljena jaja i zelena trava. *Dubrovački muzeji, Etnografski muzej*.

http://www.dumus.hr/hr/etnografski-muzej/novosti/cestito-ti-crljena-jaja-i-zelena-trava!477.html?fbclid=IwAR3Zjmwl1lcq6yVyuQFh491IKjqQ8-Q8oarxPdyP5hBzy_LU_aq1wdXyt2Q
(Pristupljeno: ožujak 2022)

križnoga puta kada se priznalo četrnaest postaja, umjesto dotadašnjih sedam. U hrvatskoj tradiciji najstariji primjer je Bogomojanski križ koji je prema usmenoj predaji prokrvario. Valja naglasiti da se taj križni put nalazi na UNESCO-voj listi zaštićene nematerijalne baštine. Velika je čast nositi križ, a birani su samo uzorni vjernici. U slučaju da je tko imao veliki zavjet za ozdravljenje drage osobe, ustupalo mu se mjesto. Zanimljivo je da su u Drnišu cure nosile jastuke s krunom, čekićem, klještima i čavlima.⁶²

Vjernici na križni put idu bosonogi, neovisno o vremenskim prilikama. Na put se izvodilo teške bolesnike i starce kako bi poljubili raspelo. Ljudi su običavali izvesti i stoku.⁶³

Po povratku u crkvu molilo se trideset i tri Očenaša, tri Zdravomarije i tri Slava Ocu te Vjervanje kao aluzija na trideset i tri Isusove godine. Međutim, poseban biljeg sjećanja na Isusovu muku u sebi nose molitvene pjesme što su se recitirale na Veliki petak. U dubrovačkom kraju sastavni dio zadružnog života u vremenu korizme i *Velike setemane* bila je zajednička večernja molitva *Gospina plača* ili *Muke Gospodinove*, a molio se i *Put od križa*. Brojne su varijacije ove molitve, u proširenom i skraćenom obliku, a jedna takva zapisana je u Majkovima, selu Dubrovačkog primorja:

Gorka muka Gospodina

Isukrsta Božjeg Sina.

Židovi ga uhitili

na ponoća i mučili.

Zadali mu cilen dosta

i ruže bez milosti.

Po karu ga povaljali,

kamenom ga probadali,

u rijeku potapali

iz rijeke iznašali.

Na križ ga razapeli.

Natekle mu noge, ruke,

zadali mu gorke muke.

Svete noge protegoše

vrući čavli prokovali,

⁶² Dragić, M. (2015). Veliki tjedan u crkveno-pučkoj baštini šibenskoga zaleđa, 168-169.

⁶³ Isto, 169.

*Svete ruke rasplinjali,
vrući čavli prikovali.
Zlatnu krunu savijali,
a trnovu nabijali
sa svijeh strana do moždana.
Dokle trnje dopiralo,
tu sama krvca udarala,
kamenje se rastapalo
od milosti Jezusove.
Nebesa se rasparala,
a anđeli su slijetali,
slavnu krvcu iskupili
u kitice iskitili
na nebesa odnijeli.
Na nebesima posvetili
i oltare nakitili
slavnom krvi Jezusovom.
Još se Jezus obrtao
jer da koga od svog roda
on ugleda Iva.
Kumu Ivanu je govorio:
„Oj Ivane, kume mili
primakni se bliže meni
da ti kažem dvije tri riječi!“
Ivan se primicao, Jezus govorio:
„O Jezuse, srce moje,
ti govori što imaš govorit
ja ne mogu na te ni gledat,
a kamo li tobom govorit.“
Jezus mu je govorio:
„Ivane, kume mili
eto tebi majka moja.
Prigledaj majku moju*

više nego tvoju.
Jerbo tvoja sina ima,
moja ga i nema.
Moja će ga brzo ima
mrtvijem na spasenje,
a živim na veselje.
Kad ogladni, napitaj je!
Kad ožedni, napoji je!
kad ogoli, odjeni je!
Kad obosi, obuj je!
I pozdravi mi majku moju
da me ništa ne žaluje,
da žalosti ne provodi.
Da dobavi dvije Marije,
dvije Marije sestrenice
koje su joj bile u volji
da joj danas budu u nevolji.
Da sasvuku bijelo ruho,
da obuku crno, tamno.
Da pokleknu dugim putim,
pokriju se crnim skutim.
Do Pilata kriva suda
đe me Pilat krivo sudi.
ondje majka sina gubi.
I da njega Pilat vrati
zlom ga smrti ne obrati.
Za to čuo plačni Ivo.
Ode Ivo na nebesa,
cvileći i plaćući,
grozne suze utirući.
Češlja Gospa zlatne vlasi
te začula jadne glasi.
Tu se Gospa prinemogla

više vele neg' je mogla.
Dvije sele priskočiše,
na njoj kosu raspletoše.
Suzicom je umivale,
a kosom utirale.
U to doba plačni Ivo
slavnoj Djevi govorio:
„Ustaj Gospe, slavna djevo!
Nemoj tako žalostiti,
tako ti se radovati,
sina tvoga nagledati.
Svega modra i ranjena
i na križ razapeta.
Đe ti sinak muku pati.
Stala Gospa ustajati,
zlatne vlasi ukrtati,
Ivana i pitati,
on njome kazivati:
„A borami slavna Djevo,
Židovi su dolazili,
Sina tvoga uhitili,
na ponoća izmučili.
Zadali mu cvilen dosta
i bez milosti po kanu ga povaljali,
kamenjem ga probadali,
u rijeku ga potapali
iz rijeke iznašali.
Na križarce razapeli.
Potegli mu noge, ruke
zadali mu gorke muke.
Svete noge potegoše,
vruće čavle prikovali.
Svete ruke rasplinjali,

*vrućim čavlim prikovali.
Zlatnu krunu savijali,
a trnovu nabijali
sa svijeh strana do moždana.
Dokle trnje dopiralo,
slavna krvca udarala,
kamenje se rastapalo
od milosti Jezusove.
Nebesa se rastvarala,
a anđeli su slijetali,
slavnu krvcu iskupili,
u kitice je iskitili,
na nebesa odnijeli
i oltare nakitili
slavnom krvi Jezusovom.
On je mene ugledao
i meni govorio,
tebe pozdravio.
Da ga ništa ne žaluješ,
da žalosti ne provodiš.
Da dobaviš dvije Marije,
dvije Marije sestrinice
koje su ti bile u volji
da ti danas budu u nevolji.
da sasvučete bijelo ruho,
a obučete crno tamno.
Da pokleknete dugim putim,
pokrijete se crnim skutim.
Do Pilata kriva suda
đe ga Pilat krivo sudi.
ondje majka sina gubi.
I da njega Pilat vrati
zlom ga smrti ne obrati.“*

*Kad to čula slavna Djeva,
sasvukla sa sebe bijelo ruho,
obukla crno, tamno.
Poklekla je dugim putim,
pokrile se crnim skutim.
Kad su bile na pogleda,
na pogleda bijela grada
viđeli ih ključari
pa dozivlju vilintari,
a borami vilntari
otud idu do tri žene,
do tri žene udovice.
Oćemo li žene u grad pustit?
Govorili im vilintari:
„Borami vi ključari
to nijesu do tri žene,
do tri žene udovice.
Nego to je slavna Djeva.
Ide Djeva sina iskat,
zato vrata zatvarajte,
a peđere čivijajte.
U grad Gospu ne puštajte!“
U to Gospa pred grad došla.
Viđela vrata zatvorena,
peđere čivijane.
Tu se Gospa prinemogla,
preskočila mlada Mandalijena
koja nije bila Bogu lijena.
Vrata otvorila,
u grad Gospu uvodila.
Gleda Gospa gori doli
đe će sina ugledati.
Na križu ga ugledala*

*cijela modra i ranjena
na križu razapeta
đe joj sinak muku pati.
Još se Jezus rukom štiti
da ga majka ne vidi.
Ali ga je majka ugledala
i njemu govorila:
„O Jezuse, srce moje
tu nijesu kuće tvoje.
U čem' tebe Židi okrivīše,
jadnoj majci izmučiše?“
Jezus majci govorio:
„O Marijo, majko moja,
moja nsi već Božja.
Teže su mi suze tvoje
neg' na križu rane moje.
Ja sam tebi ožednio.
Donesi mi se vode napit!“
Ode Gospa da donese,
Židovi je porinuše,
vodu jom i proliše.
Morske žući rastopiše
i Jezusu podmakoše.
Jezus ne mogaše,
već ovako govoriše:
„Čini Bože dobre volje,
dobre volje bez nevolje
što je vino da je voda,
što je voda da je vino.“
To Židovi mučno bilo,
Jezusa uhitili uska
puštite ga pravo nije,
Sin Božji da pogine.*

*Što se oni više mole,
Židovi gore njega more.
Zadali mu križak nosit
na ramenu naranjenu
na svom tijelu izranjenu.
Preko gore Kalvarije,
preko polja Židovskoga
sve do dvora Irudova.
Jezus križak nosit nije mogo
pod njim se potico.
Za njim majka pristajala,
bosonoga i po trnju i po dračama,
Jezusu govorila:
„Pričekaj me sinko diko
da ti pomognem križak nosit
na ramenu naranjenom
na svom tijelu izranjenom.
Preko gore Kalvarije,
preko polja židovskoga
sve do dvora Irudova.“
Jezus Mariji govorio:
„Marijo, majko moja,
moja nisi već Božja.
Teže su mi suze tvoje
neg' na križu rane moje.
Ja ću rane preboljeti
suze tvoje neću nikad.“
To Židovi mučno bilo,
Jezusa uhitali, niz kapilar,
uže kapilar potezali.
Molio se vas kapilar:
„Pustite ga pravo nije
Sin Božji da pogine!“*

Što se oni više mole,
oni njega više more.
Zadali mu križak nosit
na ramenu naranjenu
na svom tijelu izranjenu.
Preko gore Kalvarije,
preko polja Židovskoga
sve do dvora Irudova.
Jezus križak nosit nije mogo
pod njim se potico.
U putu je preminuo.
Malo groblje iskopali,
Jezusa ukopali.
No ga Židovi vezaše,
Jezusa čuvaše.
Sve Židove i varaše,
prevarit nas nijesu mogli
dok ne dođe Veliki petak.⁶⁴

Veliko trodnevlje vrhunac je liturgijske godine, a posebno mjesto zauzima pjevanje Muke Gospodnje. Ipak, liturgija i teološko značenje bili su nerijetko daleki i nerazumni puku, pa se vrlo rano, već od 14. i 15. stoljeća, bilježe pučke molitve i pjesme s temom pasije, a koje su jezikom i stilom bile bliže puku. Svrha im je, po svoj prilici, bila katehizacija pobožnoga puka. Dragić ističe da je: „u 18. stoljeću na pučku su pobožnost snažno utjecala djela *Gospin Plač* Petra Kneževića i *Cvit razlika mirisa duhovnoga* Tome Babića“, a u kojima se isprepliću elementi pučke i usmenoknjiževne poetike.⁶⁵

Takva je i ova navedena *Muka Gospodinova* zapisana po kazivanju Nike Tomović iz Majkova te *Gospin plač* zapisan po kazivanju Mare Đanović iz Visočana. Obe kazivačice ističu kako u se prije *Gospin plač* i *Muka Gospodinova* pjevale kroz cijelu korizmu i to za vrijeme paše, navečer u *kominima* ili pak u putu do susjednoga sela:

⁶⁴ Zapisala sam u kolovozu 2018. godine prema kazivanju Nike Tomović (rođene Perušina), iz Slanoga.

⁶⁵ Dragić, M. (2021). Tri svete Marije u hrvatskoj pasionskoj pučkoj književnosti. *Crkva u svijetu*, 56 (1), 62. – 63.

*Gorko plače Gospa draga,
ona mila majka blaga.
Radi muke sina svoga,
sina svoga predragog.
Gorko plače majka sveta,
majka sina razapeta.
Radi smrti sina svoga,
Spasitelja našeg Boga.
O, kako je rastužena
najsvetija od svih žena.
Ona divna i nevina
najboljega majka sina.
O, ko ne bi zaplakao,
kome ne bi bilo žao
kada plače, kada pati,
Božja mati, naša mati.
O, Kršćani zaplačimo,
svojim plačem utješimo!
Onu tužnu mučenicu
svetu majku i djevicu.
Ah, naša su grešna djela
Spasitelja razapela.
Ah, ona su kriva bila
što ti plačeš Majko mila.
Pred smrt svoju Isus htjede
da vazmeno janje jede.
I s njime oko stola
bilo dvanaest apostola.
Uz kruh u ruke časne,
diže k nebu oči jasne
i nad kruhom ono večer
ove svete riječi reče.
Od ovoga svi uzmite,
svi uzmite i jedite*

*jer je ovo tijelo moje
što ću dat za ovce svoje.
Kad im dade svoje tijelo,
naših duša slatko tijelo.
Onda vina čašu prima
i ogovori ovo njima:
„Pijte svi iz čaše ove,
to je krv žrtve nove.
U njoj krv je moja sveta
što će proteć za spas svijet!“
To posljednja večer bila
uspomena za nas mila.
Kada Bog naše sebe sama
kao hranu dade nama.
Tako Isus ustanovi
žrtvu novu, zavjet novu.
Ustanovi svetu tajnu
ljubav divnu i beskrajnu.
U tom času Juda bio,
Spasitelja ostavio.
U noć tamnu Juda ode,
strast i pako njega vode.
Židovske poglavice
potražio u sred tmice.
Šta ćete mi veli dati
pa ću vam ga ja izdati.
Pogodba je bila laka
za trideset srebrenjaka.
Izda Juda svoga učitelja,
svoga svijeta Spasitelja.
I već kasna noć bijaše,
od večere kad ustaše.
tad je Gospa doma bila*

iz straha je prepatila
.U to Ivan njenoj kući
stiže tužno uzdišući.
Pred Ivana Gospa stala
sa strahom ga upitala.
Oj, Ivane reci što je,
što su suzne oči tvoje.
Kaži majci svu istinu
šta se zgodi mome sinu.
Gospe draga svu istinu
kazat ću ti o tvom sinu,
al' će ona gorka biti,
dušu će ti izraniti.
po večeri mi smo bili
Gospodina ispratili
sve do vrta onog vani
što se zove Getsemani.
Ondje Isus često bio
i Ocu se svom molio.
Jude nije bilo s nama
odnijela ga strast i tama.
U vrtu je Isus stao
i od svih na s odabrao
Petra i još brata moga
i mene ljubimca svoga.
Dalje mi smo s njime pošli
do sred vrta kad smo došli.
Ostanite ovdje reče,
a on malo dalje kleče.
Tad moliti Isus poče
svemogućí dobri Oče.
Ti učini da me mine
ovaj kalež pun gorčine.

*Ne može li tako biti,
tebi ću se pokoriti.
neka bude volja Tvoja,
volja Tvoja, a ne moja.
nas trojicu san obuze
on nas milo budit uze
Zašto nijeste sa mnom bdili,
sa mnom bdili i molili.
Sa mnom bdite i molite
da napasti odolite.
Duša bi se bori htjela,
ali ne da slabost tijela.
Tako tri put on molio,
dva put k nama dolazio.
Tad u smrtnoj njega stravi
sve ga obli znoj krvavi.
Onda posla Oca svoga,
poslanika anđeoskoga.
On utješi tvoga Sina,
našeg milog Gospodina.
Na to k nama Isus sađe
i u snu nas opet nađe.
pa nas budi i povika:
„Evo moga izdajnika!“
U to Juda s vojskom dođe
pa Isusu ravno pođe.
Zdravo da si učitelju,
reče Juda Spasitelju.
Poljubac mu Juda dade
i poljupcem njeg' izdade.
Al' ga Isus nježno kori
i blago mu progovori:
„Prijatelju šta bi htio,*

*Juda šta si učinio?
Ljubeć sina čovječjega
zar izdati hoćeš njega?“
Isus znajući šta će biti
dragovoljno u smrt hiti.
Sam se preda vođi čete
da mu svežu ruke svete.
Mi njegovi učenici
pobjegosmo, ah jadnici.
A s njim četa dalje ode
da ga dvoru Ane vode.
Njima želja jes jedina
da usmrte tvoga Sina.
Evo majko šta se zbilo,
šta se njemu dogodilo.
Kad joj Ivan ovo reče,
na pod bolna Gospa kleče.
Mač probode dušu njenu,
dušu teško rastuženu.
S Gospom svete žene bile
da bi tužnu utješile.
Među njima sveta mati
počne tužno uzdisati.
O, Isuse slasti moja
kako trpi duša tvoja.
O, koliko tebi boli
zadadoše apostoli.
O, Isuse sine mile
svi su tebe ostavili.
zar se tako ljubav plaća,
zar se tako ljubav vraća.
jao, Juda nesretniče,
Spasitelja izdajniče!*

*Jao, Juda tvoja zloba
ucvilime sve do groba.
Ti mi dragog Sina ote,
ti učini naš sirote.
O sretan bi Juda bio
da se nijesi ni rodio.
O, Ivane prati mene
i sestre mi premilene.
da vidimo Gospodina.
moga milog, slatkog sina.
Pođe onda tužna mati
da pogleda gdje joj pati
sin jedinac, šćedo drago
majčinoga srca blago.
U dvor Ane kad uzašla
svezanoga sina našla.
I baš onda sluga bio
po licu ga udario.
Videć majka rastužena
sina tako ponižena
digne oči k nebu gori
prežalosna progovori:
„O, Isuse, grešna ruka,
nezahvalnog tvoga puka
svezala je tebe Boga
Stvoritelja svemožnoga.
Udaraju nemilice
tvoje sveto, milo lice.
Tvoje majke milovanje
svega neba radovanje.
O, kako je nagrđeno
tvoje lice božanstveno
suzama će milo moje*

majka opra lice tvoje. “
Uz psovanje i uz viku
kajfi prvom svećeniku
narod vodi svog mesiju
nemilo ga onđe putem biju.
Svjedoci su onđe bili
što su krivo svjedočili,
ali Isus na sve ovo
ne htje reć ni jedno slovo.
Kaifa dođe na sredinu
pa on reče Božjem Sinu:
„Zašto šutiš de govori
što te pitam odgovori.
Ja u ime živog Boga
pitam tebe tuženoga.
Reci nama da li ti si
Krist sin Božji ili nisi. “
Pred saborom svećenika
starješine, književnika,
Isus usta otvorio
pa svečano govorio:
„Sin sam Božji jest istina
i čovječjeg jednog sina
vidjet ćete s desne Boga
Boga Oca nebeskoga. “
Čuvši kaifa riječi isitne
dere halje od ljutine.
Pa on veli svi ste čuli
kako ovaj Boga huli.
A zapita sabor cijeli
šta on na tu hulu veli
onda viknu sabor cio
tešku smrt je zaslužio.

*Cijele noći iza toga
Isusa su predragoga
nemilice udarali,
udarali i pjuvali.
Ujutro ga rulaj hvata
pa ga vode do Pilata.
Te vikahu zlobni ljudi
ti zločincu ovom sudi.
On posvuda narod buni
protiv sjajnoj carskoj kruni.
Protiv cara svuda radi,
a sam sebe kraljem gradi.
Zapitao Pilat Krista:
„Jesi li ti kralj doista?“
Isus na to progovori
i Pilatu odgovori.
„Ja kralj jesam, ali prijestolje
moje nije ovdje dolje.
Na svijet dođoh radi istine
da istina zemjom sine.
Pilata reče Židovima:
„Ja kazujem vama svima
da ne mogu suditi toga
pravednika nevinoga.
Pa reče on narodu
vodite ga vi Herodu.
Galilejac on je rodom,
nek' se sudi pred Herodom.“
Sad Isusa vode ljudi
pred Heroda da mu sudi.
A Heroda zgodna ovoga
uvelike obradova.
On je čuda vidjet htio*

*šta bi Isus učinio.
Ispuniti Isus ovu
ne htje želju Herodovu.
Ljutit Herod radi toga
Spasitelja predragoga
zaodjenu u bjelinu
pa ga vodi pred svjetinu.
Pred Isusa svi su stali
ko luđaka ismijali.
tad ga opet rulja hvata
vračajući ga do Pilata
Isusova sveta Mati
svoga sina opet prati.
Ide za njim posrćući
tužnim glasom jecajući.
O, Isuse sine mili,
kako su te ponizili.
O, Isuse sine mili
šta su s tobom učinili.
Vječnu mudrost sa visina
premudroga Božjeg Sina
ismijaše ko luđaka
kad se čula zloba taka.
Od tuge mi se srce svija
moju dušu mač probija.
O, Isuse dobro moje,
tješi dušu majku svoje.
Pilata opet ruče njima
okrutnima Židovima:
„Već vam rekoh maloprije
da krivice na njem nije.“
Ni Herod se ne usudi
da čovjeku tome sudi.*

*nego čujte što vam velim
jer u godit vama želim.
U vas stari običaj je
koji vama pravo daje.
Da o vazmu iz zatvora
pustim jednog od zlotvora.
Izbor nudi sad narodu
neka dade on slobodu
il' Barabi okrutnomu,
ili kralju Židovskomu.“
Podiže se silna vika
starješine svećenika
i naroda nevjernoga
protiv Krista kralja svoga.
Ti Barabu pusti samo,
mi Isusa ne trebamo.
Na križ, na križ raspni
toga raspni kralja židovskoga.
Ovu viku Gospa sluša
i njezina sveta duša
napuni se gorkog jada
zaplaka ona tada.
O, Isuse sine mili,
kako su te ponizili.
O, Isuse sine mili
šta su s tobom učinili.
Vječnu mudrost sa visina
premudroga Božjeg Sina
ismijaše ko luđaka
kad se čula zloba taka.
Od tuge mi se srce svija
moju dušu mač probija.
O, Isuse dobro moje,*

*tješi dušu majku svoje
Pilata zovnu tad vojnike
nesmiljene okrutnike
da Isusa išibaju
po rimskome običaju.
Krv je s njega tako lila
da je zemlju natopila.
Nit ostane igdje cijelo
izmučeno sveto tijelo.
Da još veće bude muke
okrutne su one ruke
trnov vijenac pripravile
na glavu mu postavile.
Pilata tako izmučena,
trnjem oštrim okrunjena
narodu ga prikazuje
da ga narod pomiluje.
Gle čovjeka, gledajte ga
zar vam nije žao njega.
To im Pilat govorio
tvrda srca ganut htio.
tad sav narod kao jedan
Isusove krvi žedan
Iza glasa viče svega
raspni, raspni, raspni njega.
Pilatu ga bilo žao
pa ga pustit nastojao,
ali se narod k njemu sleti
dižuć ruke, bijesno prijeti.
Ko se gradi sinom Boga,
po zakonu treba toga
uništiti i satrti
stoga njega predaj smrti.*

*Na stolicu Pilat sjede
i ublažit narod htjede
pa narodu reče opet:
„Zar ću vašeg kralja propet?“
Narod više još bjesnije
kralj naš drugi nitko nije
nego Cezar slavnog Rima
on kraljuje nama svima.
Isus sebe kraljem gradi,
protiv cara svugdje radi
ko ga pusti vrijeđa cara
najvišega poglavara.
Na to Pilat zadrhta
Isusa je njima dao.
Da razapnu nevinoga,
da razapnu njega Boga.
Sve to Gospa preblažena
gledala je rastužena.
Od boli je zadrhtala
i gorko je zaplakala.
O, Isuse Bože dragi,
o, Isuse preblagi.
Gledać tebe ponižena,
od boli sam satrvena.
Kolika je ova zloba
bićuju te kao roba.
Bićuju te Boga svoga
Gospodara vrhovnoga.
Tebi kralju vječne slave
viju trnje oko glave.
U lice ti se sveto pljuju
sucu vječnog osuđuju.
Kad bi moglo srce moje*

da ublaži boli tvoje.
I meni bi lakše bilo
čedo sveto, čedo milo.
Mržnjom teškom, mržnjom groznom
vikom groznom, vikom i urlikom.
Na Isusa navalili,
teški križ mu naprtili.
Isus teret nosi rado,
a za svoje grešno stado
i uz njega pravednika
vode i dva razbojnika.
Na udarce i psovanje
šuti Isus krotko janje.
Jer on želi trpjet muku
za spasenje svome puku.
A pobožne neke žene
nad njim plaču rastužene.
Njih utješit želi
pa ovako njima veli:
„O, sionske tužne žene
ne plačite radi mene.
Oplakujte djecu svoju,
a ne gorcu muku moju.“
Križ je težak za ramena
izmučena, izranjena.
Teži su grijesi svijeta
što ramena tište sveta.
Pod teretom on posrnu
i na zemlju pade crnu.
Pokraj majke on je pao
bolan susret jao, jao.
Sretoše se oči mile
to su boli strašne bile

*pa ne može sveta mati
ni govorit ni plakati.
Isus majku pogledao
sa zemje se podigao,
ali opet na tle pao
jer ga snaga sva izdade.
tad Šimuna uhvatiše
križ mu silom naprtiše
te morade on ponijeti
za Isusa križ presveti.
Sad i Gospa na tle pala
sad istom proplakala.
Gledat sina ponižena
kao crva pogažena.
Moga sina pravednika
vode posred razbojnika.
Na njeg' među križ sramote,
o bezboštva i grehote.
Kao crv si satrveno,
srce moje premileno.
Ljubav tvoja spram čovjeka
kakvu mržnju sad dočeka.
O, da mogu mjesto tebe
križ uzeti ja na sebe.
Da olakšam boli tvoje,
o Isuse dobro moje.
Kalvariji stigla četa
pa Isusa sada sveta
skinuli su sve do gola.
O sramote teškog bola.
Položiše na križ njega,
dobrotvora najvećega.
Smrtna bila to postelja*

za našega Spasitelja.
Sad počese strašne muke,
pribiše mu na križ ruke.
Zatim one svete noge
uz psovanje, kletve mnoge.
Kad udarce majka čula
sva je bolna protrnula.
Samo Božja milost dala
da tu nije mrtva pala.
Gle, vojnici sad na križu
Spasitelja svetog dižu
i kraj njega pravednika
dva raspeše razbojnika.
Starješina, svećenici,
s njima narod i vojnici.
Svi se njemu izruguju,
proklinjući na njeg' pljuju.
Majka sveta puna tuge
slušajući te poruge
pregorke suze lila
pa je tužna govorila:
„O, Isuse o moj Bože
što učinit zloba može.
Čovjek boli jao ti si
već čovjeku sličan nisi.
Ruke su ti izranjene,
noge su ti probodene,
glava trnjem ovjenčana,
sav si kao jedna rana.
Ah, da hoće Sine sveti
mene s tobom razapeti.
Umrla bih s tobom rado
moja srećo, moja nado.

*S križa Isus blago janje
daje milost i praštanje
pa za ovaj narod doli
svog nebeskog Oca moli.
Oče mili pun milosti
njima grijeha ti oprosti
jer ne znaju šta mi čine
pomiluj ih sa visine.
I razbojnik s lijeve strane
rugati se njemu stane.
Onaj s desne skrušen bio
pa je Isusa zamolio:
„Ah, smiluj se služi svome
meni jadnom i grešnom.
Pa se mene grešna sjeti
kada u raj dođeš sveti.“
Isus milo gleda toga
razbojnika skrušenoga
pa na molbu i kajanje
daje njemu obećanje.
Ja zaista kažem tebi
u raj ću te uzet k sebi.
A još danas ti ćeš raj
biti mome presjajnomu.
Pod križem je Ivan bio
on je gorke suze lio.
Uz njeg' majka preblažena
sve do smrti rastužena.
S križa Isus dolje gleda
te Ivanu majku preda
i postade onog dana
ona majka svih Kršćana.
Majko evo sina tebi*

*Ivan će te uzet k sebi.
Ti Ivane majku svoju
uzmi kao majku svoju.
Oko podne sunce bilo
sa grozote potamnilo.
Onda oko ure treće
iza glasa Isus reče:
„O moj Bože uzvišene,
ah, moj Bože preljubljeni.
O, dobrotu i ljubavi
zašto mene ti ostavi?“
Jošte Isus progovori
da ga bolna žeđa mori
pa mu nude okrutnici
spužvu s ostom na trstici.
I tako je sve se zbililo
prorečeno što je bilo.
Primi osto od vojnika
silnim glasom on povika:
„Oče mili svršeno je
pa u ruke svete tvoje
svoju dušu ja predajem
za spas ljudi život dajem.“
Onda dušu preda svomu
milom Ocu nebeskomu.
Hvala tebi Gospodine,
slava tebi Božji Sine.
I ko smrti Božjeg Sina
bila svuda crna tmina.
Nebo se je onda bilo
crnom tugom obavilo.
I zemja se tresla stala
i ona je zadrhtala*

*radi onog strašnog čina
rad ubojstva Božjeg Sina.
Kad je Isus mrtav bio za
nas grešne još je htio
zadnju kapju krvi dati
i nju za nas žrtvovati.
Stoga vojnik priđe k njemu
kopjem srce probode mu
te poteče krv i voda
za spasenje ljudskog roda.
Pod križem je Božjeg sina
našeg milog Gospodina
spasiteljka bila Sveta
Majka sina razapeta.
S njom su bile svete žene
gorkom tugom rastužene
i Marija Mandaljena
sva suzama oblivena.
Najstrašnija je bol bila
Gospi dušu izranila.
Ali bol je bila njena
tiha, sveta, uzvišena.
Bol je ona majke svete
majke divne i presvete.
Božjom volji sva predana,
svetom nadom obasjana.
Pod križem je Gospa bila
klečeći je križ grlila,
oči Sinu podizala,
i tiho je uzdisala.
Križu svetu koliko li
sinu momu zada boli.
Križu sveti koliku li*

*srcu momu zada boli.
Na tebi je izdahnuo,
na tebi je presahnulo
najmilije moje blago
srca moga, srce drago.
Nema boli ko i moja
Budi Bože volja tvoja.
Ja pod križom s gorkom
boli Bože štujem volju tvoju.
Isus se žrtvovao
za spas ljudi život dao.
I ja ću se žrtvovati
mrtva sina mati.
Muka i smrt moga sina
srca moga sva gorčina.
Neka bude za spas ljudi
Bože slava tebi budi!
Ti si puče čuo sada
kako Isus za nas strada
i zašto je Gospa mila
dragog sina izgubila.
Kleknimo kršćani,
skrušeni i raskajani.
Priklonimo naše glave
ispred svetog križa slave.
Zloću svoju priznajemo,
od srca se svi kajemo
jer vrijedasmu tebe Boga
Stvoritelja svemožnoga.
Nezahvalni bili mi smo
oproštenja vrijedni nismo,
ali tvoja krv presveta
oprala je zloće svijeta.*

*Krvi sveta i nevina
sveta krvi Božjeg sina
Ti operi duše naše,
ti očisti srce naše.
Smiluj se po velikomu
milosrđu Bože svomu
nama jadnim grešnicima.
Ah, oprosti nama svima,
o kraljice mučenika.
Pomoćnice svim grešnika,
mila Majko moli za nas
da pogleda Isus na nas.
Tebe ljudi Spasitelja
jedina je naša želja.
Sveti križu, spasa znamen
slava tebi vazda! Amen.⁶⁶*

Dragić ove pučke pjesme svrstava u poeme koje jednostavnim i lako pamtljivim izrazima opisuju Isusovu muku iz perspektive njegove majke Marije.⁶⁷

Muka Gospodinova opjevana je u osmercima iako poneki stihovi odstupaju od toga pravila, dok je *Gospin je plač, također*, opjevan u osmercima povezanim parnom rimom.

Budući da su se prenosili usmenim putem, u *Muci i Plaču* poseže se za stalnim epitetima i izrazima karakterističnim za crkveno-pučke pjesme i molitve kako bi se olakšalo učenje poeme na pamet: *plačni Ivo, slavna Djeva, rame ranjeno, dugim putim, slavna krvca*. Arhaičnost izraza povećava se korištenjem aorista, a na leksičkoj razini arhaizama, primjerice: *napitati* (nahraniti), *jerbo* (jer), *cilen* (muka), *prinemoći se* (onesvijestiti se). Dijalektalna obilježja ogledaju se u: čuvanju ijekavskoga refleks jata u gramatičkom morfemu (*mrtvijem, svijeh, nijesu*); mlađoj jekavskoj jotaciji (*đe, videli*); korištenju hipokoristika imena uobičajenih za dubrovačko područje (*Ivo* za *Ivana*); kao i u izrazima *borami* (bogami), *skuti* (krilo), *čivijati penđere* (zatvoriti prozore čavlima ili klinovima), *Židi* (Židovi); depalatalizaciji (*zemje*,

⁶⁶ Zapisala sam u svibnju 2022. godine prema kazivanju Mare Đanović (rođene Vojvoda) u Visočanima.

⁶⁷ Dragić, M. (2021). Tri svete Marije u hrvatskoj pasionskoj pučkoj književnosti, 63.

kopjem). Ubacivanjem riječi poput *borami* ili pak oslovljavati apostola Ivana s *kumom Ivom* postiže se „ponarođenje“ evanđelja, točnije Isus, Majka Marija, pa i Ivan postaju dio puka.

Osim ponavljanja stalnih epiteta ili izraza, u *Muci se* ponavlja i nekoliko stihova:

*Nebesa se rastvarala,
a anđeli su slijetali,
slavnu krvcu iskupili,
u kitice je iskitili,
na nebesa odnijeli
i oltare nakitili
slavnom krvi Jezusovom.*

To i ne bi bilo toliko značajno da se ti stihovi, naravno, s ponekim varijacijama, ne pojavljuju u još nekim zapisanim molitvama iz Dubrovačkog primorja. Riječ je o molitvama *Na vrh gore Kalvarije* i *U onoj gori Gorušici*, a koje su se molile u korizmi. Valja naglasiti da se te molitve mogu razlikovati od sela do sela, ali te su razlike minimalne.⁶⁸

U *Muci* i *Gospinom plaču* spominju se i tri žene, tri svete Marije koje prate Isusa na njegovom križnom putu. Prva je Blažena Djeвица Marija, druga je Marija Magdalena, dok se treća izrijekom ne navodi. Uspoređi li se s ostalim narodnim pasionskim pjesmama, ali i s navodima iz evanđelja, zaključuje se da su to Marija Saloma ili Marija Kleofina.⁶⁹ One su pratile Isusa cijelim putem do Kalvarije, bile pod križem, a na subotnje jutro su krenule pomazati Kristovo tijelo po starom običaju. Vrlo se često pojavljuju u narodnim pasionskim pjesmama i molitvama.

3. 3. Velika subota

Velika je subota dan kada je Isus položen u grob, dan tišine i molitve, ali i iščekivanja Kristova uskrsnuća. Zbog toga se ne slavi ni sveta misa, izostaju obredi, a pričest se može

⁶⁸ Molitve su zapisane u: Marks, Lj. (2011). *Križi lete po nebu*. Dubrovnik: Matica hrvatska - ogranak Dubrovnik, 37. – 38.

⁶⁹ „U evanđeljima Mateja, Luke i Ivana piše da su Isusa promatrale, pratile i posluživale mu kad je bio na Galileji i neke žene među kojima su bile Marija Magdalena, Marija Jakova Mlađega i Josipa i (Marija) Saloma (Mt 27,45-56; Lk 23,44-49; Iv 19,28-30).“ Prema: Dragić, M. (2021). *Tri svete Marije u hrvatskoj pasionskoj pučkoj književnosti*, 55.

podijeliti samo kao popudbina umirućima.⁷⁰ Također, to je i posljednji dan Velikog trodnevlja. Narod je još naziva *Bijelom* ili *Bilom subotom*, a u dubrovačkom kraju *Glorijom* prema riječi značenja „slava“, a kojom je anđeo javio Isusovo rođenje. U narodu označava „svečanu himnu“.

Matejevo evanđelje donosi opis polaganja Kristova tijela u grob. Već je navedena priča o Josipu iz Arimateje koji je od Pilata dobio dopuštenje da dostojno pokapa Isusa.

Prikazivanje ovog događaja u ikonografiji u početku je redovno pratio motiv triju osoba: Josipa iz Arimateje, Nikodema i mrtvoga Isusa, a kasnije se kod polaganja tijela u grob pojavljuju i Bogorodica, Marija Magdalena, Ivan Evanđelist i svete žene.⁷¹ Evanđelja nisu suglasna u navođenju žena koje su po starom židovskom običaju uputile na grob ne bi li pomazale tijelo. One su prve posvjedočile Kristovu uskrsnuću. Ivanovo evanđelje spominje samo Mariju Magdalenu. Prema Mateju prazan grob su zatekle Marija Magdalena i druga Marija. Marko i Luka tvrde da su tri žene došle pomazati tijelo. Svakako, Marija Magdalena i Marija, majka Jakovljeva svjedokinje su u oba Evanđelja. Treća žena je prema Luki bila Ivana, a prema Marku Saloma.⁷²

Ono, u čemu su evanđelja suglasna, je otkotrljani kamen s groba. Matej jedini opisuje sam trenutak Uskrsnuća kojega je popratio veliki potres, a anđeo je sišao sa neba i otkotrljao kamen s groba. Ta je nadnaravna pojava izbezumila rimske vojnike koji su se od straha onesvijestili.⁷³

Prema izvještaju evanđelja u rimskoj liturgijskoj tradiciji zadržao se običaj pohoda Gospodnjem grobu. Neminovno je da taj običaj, kao i većina obreda u Velikom tjednu, potječe iz ranokršćanskog doba i Jeruzalema. Na nagovor svoje majke rimski car Konstanti I. dao je izgraditi baziliku na mjestu Isusova groba. Kasnije su se na zapadu pobožnosti oblikovale i razvijale u okviru srednjovjekovnih monaških zajednica. Od srednjeg vijeka se u crkvama i posebno ukrašava mjesto groba Gospodnjega sa izloženim Svetim otajstvom, ali prekriveno koprenom.

Naziv *Bijela* ili *Bila* subota veže se uz običaj umivanja vodom koja je neposredno blagoslovljena u crkvama, a u slučaju da nema te vode u kućanstvu, umivalo se na izvorima,

⁷⁰ Babić, M. (2013). Štunja Velike subote. *Služba Božja*, 53 (1), 80.

⁷¹ Badurina, A. (2000). *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, 468-469.

⁷² Mišur, I. (2019). Komparativna analiza običaja čuvanja Kristova groba u Dalmaciji i Poljskoj. *Ethnologica Dalmatica*, (26), 35.

⁷³ Isto, 36.

potocima, rijekama ili moru. Vjerovalo se da voda čisti dušu i tijelo.⁷⁴ Zanimljivo je da su se na Boraji djevojke umivale u mlijeku kako bi bile zdrave i lijepe. To su isto i majke radile djeci.⁷⁵

Nekad su se na taj dan u dubrovačkom kraju djeca umivala u cvijeću kojega su nabrali dan prije ili ujutro toga dana. To bi se najčešće činilo odmah po „odrešenju“ zvona. Konavočke su sa zvukom zvona *Glorije* razvijale djecu iz povoja. Dok bi dijete slobodno mahalo nogama, majka bi ga prihvatila objema rukama ispod pazuha i premetala po krevetu ne bi li što prije prohodalo i odviklo se od pelena.⁷⁶

Glavna karakteristika Velike subote svakako je obred obnove kućne vatre. Paljenje vatre uoči ili na sam blagdan dokumentiran je u gotovo svih europskih naroda. U Hrvata je poznato pod nazivima: *krijes, kres, kris; svitnjak, koleda, vatra; vuzmenka, vazmenka, vuzmenjak, vuzmica*, a posebno je raširen u sjeverozapadnoj Hrvatskoj.⁷⁷

Postoje varijacije ovog obreda, ali su razlike gotovo pa nezamjetne i prati se ustaljeni slijed. Ispred crkve naslagala bi se drva. Župnik bi uz prisutnost župljana blagoslovio oganj i sve prisutne. Domaćini svake kuće uzimali bi žar ili komad izgorjeloga drva te ga odnosili kući prilažući ga vatri na ognjištu. Vjerovalo se kako će se time vatra na ognjištu održati tokom cijele godine osiguravajući toplinu, mir i zadovoljstvo svakoj kući s blagoslovom Božjim.

Dragić ističe apotropijska obilježja gareži iza tih uskrsnih krijesova: pregonila se stoka kako bi bila zdrava; ugarci s zgarišta nosili su se u polja kako bi bila bolja; vjerovalo se da vještice i drugi demoni ne će imati vlast dokle dopre svjetlost i dim uskrsnih krijesova.⁷⁸

Na otoku Ugljanu kod Zadra uskrsni se krijes nazivao *koleda*. Palilo se smilje i drugu suho drveće, a potom su momci i djevojke preskakali tu vatru u nadi da će se uskoro udati, odnosno oženiti.⁷⁹

⁷⁴ Dragić, M. (2010). Veliko trodnevlje u ramskoj pasionskoj baštini, 98.

⁷⁵ Dragić, M. (2015). Veliki tjedan u crkveno-pučkoj baštini šibenskoga zaleđa, 171.

⁷⁶ Kipre, I. (2021). Čestito ti crljena jaja i zelena trava. Dubrovački muzeji, Etnografski muzej http://www.dumus.hr/hr/etnografski-muzej/novosti/cestito-ti-crljena-jaja-i-zelena-trava!,477.html?fbclid=IwAR3Zjmw11lcq6yVyuQFh491IKjqQ8-Q8oarxPdyP5hBzy_LU_aq1wdXyt2Q (Pristupljeno: ožujak 2022)

⁷⁷ Đaković, B. (2006). Uskrsni krijes Vuzmenka/vazmenka/vuzmenjak. *Etnološka istraživanja*, (11), 33.

⁷⁸ Dragić, M. (2007). Apotropijski obredi, običaji i ophodi u hrvatskoj tradicijskoj kulturi, 376.

⁷⁹ Isto, 376.

Nije slučajna simbolika paljenja uskrsne vatre. Naime, vatri se pridaje magijska moć pročišćivanja. U kršćanstvu simbolizira mučeništvo, vjerski žar te pobjedu svjetla nad tamom. Sve se to vezuje i za blagdan Uskrsa.⁸⁰

Liturgiji Velike subote svojstveno je vazmeno bdijenje koje se odvija u crkvama u kasnim večernjim satima. Dragić vazmeno bdijenje naziva „majkom čitave kršćanske liturgije koja završava svečanom euharistijom koja označuje Kristovu pobjedu nad smrću.“⁸¹ Liturgijsko slavlje obuhvaća službu svjetla ili lucenarij (blagoslov vatre, paljenje uskrsne svijeće), službu riječi, krsnu i euharistijsku službu.

Svjetlo predstavlja uskrsloga Krista. Stoga se svijeća pali na blagoslovljenom ognju ispred crkve, a onda se u procesiji unosi u mračnu crkvu. Od plamena uskrsne svijeće, vjernici pale svoje svijeće te potom pjevaju svečani hvalospjev uskrsnoj svijeći. Služba riječi podrazumijeva čitanje svetopisamskih tekstova i psalama, a završava svečanom pjesmom „Slava Bogu na visini“. U tom se trenutku oglase i crkvena zvona, orgulje, a pale se i svijeće na oltaru. Uzvišenost i sublimnost ovog čina naglašava veličinu Kristova uskrsnuća za Kršćane, odnosno pobjedu nad grijehom i smrti. U posljednjem činu odvija se euharistija i time završava Vazmeno bdijenje.⁸²

Uvriježena hrvatska narodno-crkvena tradicija je blagoslov jela na Veliku subotu, a tek rjeđe na sam Uskrs. Blagoslov hrane od rana je prisutan u Crkvi. Sadržaj košarice mijenjao se kroz povijest, a i varira od mjesta do mjesta ovisno o lokalnim prilikama. Većinom je riječ o hrani koja se izbjegavala u korizmi, a nosila se na blagoslov u većim količinama. Tipičnu tradicijsku košaricu čine: obična ili šarena jaja, komad kruha ili kakvo uskrsno pecivo (kolač), sir (mladi), pa napose neizostavni hren ili sol ili luk (ili po dvoje od ovoga), k svemu još obično i koji komad mesa (buta, kobasice, janjetine i sl.), a ponekad se nađe u košarama i pića.⁸³

Košarice vjernika u dubrovačkom kraju su uz hranu sadržavale i druge stvari. Primjerice, u Konavlima je bio običaj nositi na blagoslov pogačicu s jajem, četiri jaja, sol, šibice, sočivo, bočicu za krštenu vodu, mladi luk, ali i sjeme dudova svilca. S druge strane, u

⁸⁰ Isto, 376.

⁸¹ Dragić, M. (2010). Veliko trodnevlje u ramskoj pasionskoj baštini, 99.

⁸² Isto, 99.

⁸³ Čapo Žmegač, J. (1997). *Hrvatski uskrsni običaji: korizmeno-uskrsni običaji hrvatskog puka u prvoj polovici XX. stoljeća: svakidašnjica, pučka pobožnost, zajednica*, 93-94.

Dubrovačkom primorju se, uz jaja, kruh, sol i sir, na blagoslov nosio barut i olovo s kojim se u slučaju nevremena pucalo u oblake jer se vjerovalo da su u oblacima *negromanti*.⁸⁴

3. 3. 1. *Penganje jaja*

Na Veliku subotu odrađuju se posljednje pripreme za Uskrs. Užurbano je u svako domu, domaćice čiste i ukrašavaju kuće, spremaju jela, boje jaja. Upravo su jaja i postala jedan od glavnih simbola Uskrsa. To i ne čudi uzme li se u obzir univerzalna simbolika jajeta. Još su stari narodi poput Grga, Kelta, Feninčana, Egipćana, Indijaca smatrali da je svijet nastao iz jajeta. Osim toga, ono simbolizira periodičnu obnovu prirode i ponovnoga rođenja u mnogih naroda svijeta. U kršćanstvu je ono simbol novoga i vječnoga života što ga je Isus svojim uskrsnućem omogućio ljudima.⁸⁵

Stari je običaj našega naroda bojanje i igra jajima za Uskrs. Posebno je raširena tehnika ukrašavanja jaja rastopljenim voskom kojim se izvode različiti ornamenti. Ovisno o kraju o kojemu je riječ, jaja se *pišu* ili *cifraju*; *šaraju*; *pengaju*. Tako ukrašena jaja nazivaju se, ponovno ovisno o kraju: *pisanice* ili *pisanci*, *šarena* ili *šarana jaja*, *svilopis* ili pak *napengana* ili *pengana jaja*.⁸⁶

Za dubrovački kraj značajno je *peganje*. Pripreme za *peganje* i *maštenje* jaja počele bi već dvadesetak dana prije Uskrsa. Valjalo je prikupiti sve potrebno: kore od bora ili ljuske od luka za boju, vosak i naravno jaja. Za *maštenje* jaja koristila se biljka broć. Dva, tri dana prije *maštenja* grančice broća bi se umakale u vodu i tu bi ostajale sve do stavljanja *peganih* jaja. Tada bi se sve zajedno kuhala i tako bi se dobila tamno crvena boja koja simbolizira krv i život. S *peganjem* se počinjalo već iza Cvjetnice. To su obično radile djevojke ili starije žene. Tehnika *peganja* vrlo je jednostavna, ali nema svatko preciznu i mirnu ruku za taj rad. U lijevoj ruci djevojka ili starija žena drži jaje, a s desnom glavičatu iglicu, odnosno *batočku*, *baturaču* ili *batvačicu*, ubodenu oštrim dijelom u grančicu lovora ili loze. Ona se zamače u rastopljeni pčelinji vosak, *čantrlice*, *teće* ili *skandaleta* sa žarom te se time povlače linije, cvjetići i ostali

⁸⁴ Kipre, I. (2021). Čestito ti crljena jaja i zelena trava. Dubrovački muzeji, Etnografski muzej. http://www.dumus.hr/hr/etnografski-muzej/novosti/cestito-ti-crljena-jaja-i-zelena-trava!,477.html?fbclid=IwAR3Zjmw1l1cq6yVyuQFh491IKjqQ8-Q8oarxPdyP5hBzy_LU_aq1wdXyt2Q (Pristupljeno: ožujak 2022)

⁸⁵ Čapo Žmegač, J. (1997). *Hrvatski uskrsni običaji: korizmeno-uskrsni običaji hrvatskog puka u prvoj polovici XX. stoljeća: svakidašnjica, pučka pobožnost, zajednica*, 147.

⁸⁶ Isto, 147.

ornamenti po jajetu. Kipre navodi da se „u starije vrijeme umjesto igle, koristio štapić trave *skrašnjice, strašnjice, konjske trave, dijamanat trave* ili *sijerka*.“⁸⁷ U Konavlima se kao staro sredstvo za *penganje* koristio smokvin pup, no njime su se postizali deblji nepravilni nanosi voska. To se radi velikom brzinom da se vosak ne ohladi na iglici. Potom se jaja odlažu u već pripremljenu vodu s broćom te se kuhaju. Kuhanjem se otopi vosak, a na njegovom mjestu ostane bijeli trag. Ostatak jajeta oboji se u crvenu boju. Lijepo *opengana* jaja bila su na ponos domaćici, a velik kompliment je bio pohvaliti jaja.

Osim ornamenata, na jaja se upisuju i pisanice, odnosno želje, čestitke i izreke. Pisanje poruka na jajima pojavljuje se u 20. stoljeća. Djevojke i momci odabirali su jaja s prigodnim porukama koja bi onda poklonili svojoj simpatiji, zaručniku, odnosno zaručnici. U Dubrovačkom primorju pisanice su se poklanjale u kolu kada bi djevojke vješto stavljale pisanice momcima u pojas.⁸⁸ Također, običaj je bio da djevojke, koje će se tu godinu udati, dijele *napengana* jaja svim svatovima i to po pravilu: kumu dvanaest jaja, a ostalima svatovima šest. S druge strane, Konavoske su nevjeste jaja dijelile rodbini i svojti.⁸⁹

Vrijedne ruke domaćica ispisivale su različite poruke na jaja: od ljubavnih i biblijskih motiva do želja i čestitki, šala i dosjetki. Neke od tih poruka zabilježenih u Dubrovačkom primorju su:

Ovo jaje palo s neba baš u ruke kome treba.

Sretan Uskrs želim svima, a najviše iskrenima.

Sretan Uskrs svima kući, pomogo vas Svemogući.

Šimi jaje, šimi šara cura momku na dar dala.

Šimi jaje šimisi šimi onaj ko mu si.

Leti leptir po šarenu cvijetu, sretan Uskrs donio u letu.

*Draži mi je zakon usana tvojih, no tisuću zlatnika i srebrenjaka.*⁹⁰

⁸⁷ Kipre, I. (2021). Čestito ti crljena jaja i zelena trava. Dubrovački muzeji, Etnografski muzej. http://www.dumus.hr/hr/etnografski-muzej/novosti/cestito-ti-crljena-jaja-i-zelena-trava!,477.html?fbclid=IwAR3Zjmw1l1cq6yVyuQFh491IKjqQ8-Q8oarxPdyP5hBzy_LU_aq1wdXyt2Q (Pristupljeno: ožujak 2022)

⁸⁸ Mojaš, M. (1999). Narodni običaji: svečanosti o Božiću i Uskrsu na području Dubrovačkog primorja i otoka. U *Zbornik Dubrovačkog primorja i otoka VII*. Ur. Ogresta, N. Dubrovnik: "Primorac"- znanstveno kulturnoprosvjetno društvo Dubrovnik, , 69-71.

⁸⁹ Kipre, I. (2021). Čestito ti crljena jaja i zelena trava. Dubrovački muzeji, Etnografski muzej. http://www.dumus.hr/hr/etnografski-muzej/novosti/cestito-ti-crljena-jaja-i-zelena-trava!,477.html?fbclid=IwAR3Zjmw1l1cq6yVyuQFh491IKjqQ8-Q8oarxPdyP5hBzy_LU_aq1wdXyt2Q (Pristupljeno: ožujak 2022)

⁹⁰ Zapisala sam u svibnju 2022. godine prema kazivanju Jele Vrlić (rođene Đanović) iz Visočana.

4. USKRS

U narodnom pamćenju sačuvana je uzrečica: „Uskršenje i crvena jaja, Đurđev danak i zelena trava, Spasov danak i bijeli sirci, Trojica crnoglav bobica, Vidov danak u klasu pšenica...“⁹¹ Zaista, Uskrs u narodu predstavlja novi početak i buđenje; od Pepelnice pa do Velike subote vjernici su se pripremali za najveći i najstariji kršćanski blagdan.

Božić se svake godine slavi na isti datum, dok je za Uskrs normalno da „šeta“ u razmaku od trideset i pet dana u godini. Razloge tomu treba tražiti u kulturološkim, astronomskim, društvenim, pa i vjerničkim sferama. Razmirice po pitanju točno određenoga i nepomičnoga datuma slavljenja Uskrsa dugog su vijeka.

U ranokršćansko doba Uskrs se slavio svake nedjelje da bi se od polovice drugoga stoljeća svelo na jednom godišnje. Tada je i zametnuta klica razdora među maloazijskim kršćanima i rimskom Crkvom. Naime, maloazijska tradicija nalagala je slavljenje Kristova uskrsnuća na dan židovske Pashe, odnosno četrnaestog dana mjeseca nisana kada je, prema evanđeljima, Isus umro na križu. Rimsku tradiciju zagovarala je slavljenje Uskrsa tjedan nakon toga datuma. U trećem stoljeću, maloazijska se Crkva priklonila stavu zapadne, ali su se izrodile ponovno nove nesuglasice koje traju i danas. Do razmimoilaženje dolazi, prvenstveno, zbog prakse slijeđenja dvaju različitih kalendarskih izračuna: židovskoga i rimskoga. Veliki doprinos razrješenju ovoga problema dao je Nicejski sabor iz 325. godine kada je prihvaćen jedinstven datum⁹² slavljenja Uskrsa što je potrajalo do šesnaestog stoljeća i gregorijanske reforme kalendara.⁹³

Načelo, koje je prihvaćeno na Nicejskom saboru, je da se Uskrs slavi u nedjelju nakon prvoga proljetnog uštapa. To znači da se datum Uskrsa ravna prema sunčevu i mjesečevu kalendaru te oscilira od 22. ožujka do 25. travnja prema mjesečevim mijenama koje se računaju poslije proljetne ravnodnevice (ekvinocija). Valja naglasiti da su prve izračune točnih datuma za mnoga stoljeća unaprijed dali aleksandrijski astronomi. Njihovi su izračuni, prema

⁹¹ Kipre, I. (2021). Čestito ti crljena jaja i zelena trava. Dubrovački muzeji, Etnografski muzej. http://www.dumus.hr/hr/etnografski-muzej/novosti/cestito-ti-crljena-jaja-i-zelena-trava!.477.html?fbclid=IwAR3Zjmw11lcq6yVyuQFh491IKjqQ8-Q8oarxPdyP5hBzy_LU_aq1wdXyt2Q (Pristupljeno: travanj 2022)

⁹² Dakako, razlike su se ponegdje zadržale sve do 6. stoljeća.

⁹³ Babić, M. (2019). Zašto se Uskrs ove godine nije slavio 24. ožujka?. *Služba Božja*, 59 (2), 196.

tumačenju današnjih astronoma, zadivljujuće točni i precizni uzmu li se u obzir njima raspoloživa tehnička sredstva.⁹⁴

Uz Uskrs su vezani brojni običaji. Na uskrsno jutro blagovalo se ono što se dan prije, na Veliku subotu, blagoslovalo u crkvama. Također, ostatak jela se pripremio dan prije kako se ne bi ništa kuhalo ni radilo za Uskrs. Strogo se pazilo da se ni jedan djelić blagoslovljene hrane, bilo to ljuska jajeta ili mrvica kruha, ne bace, već da se spale.

Posebni dio tradicije uskrsnoga dana čine igre. Omiljena igra je, kao i danas, tucanje jajima. Cilj je razbiti suparnikovo jaje, a pobjednik je mogao zadržati suparnikovu razbijenu pisanicu.⁹⁵ U Dubrovačkom primorju djeca su pogađala jaja novčićima. Tko bi pogodio jaje, osvojio bi novčić, a u suprotnom bi ga izgubio. Postoji i druga varijanta ove igre u kojoj djevojka drži jaje između palca i kažiprsta, a momak gađa jaje novčićem. Ako ga pogodi i novčić se djelomično uvuče u jaje, dobije ga, a u protivnom novčić osvaja djevojka. Znalo bi se dogoditi da djevojka dobije više novčića od momka što bi bilo popraćeno smijehom i zbijanjem šala na njegov račun.⁹⁶

Običaj nošenja bijele robe na Uskrs zabilježen je na Boraji. Dragić piše da su na taj način žene izražavale čistoću, te tjelesnu i duševnu nevinost.⁹⁷

Prema kazivanju, u selima Dubrovačkog primorja prije se na uskrsnje običavalo popiti malo krštene vode:

„To je bilo na uskrsnje jutro. Nama bi mati rekla izmoli vjerovanje i napi se malo krštene vode. Mi deca svako jutro, nije bilo, moro si ić malo kapljicu vode popi, one blagoslovljene. Kad bi se zakrstila voda. Tako je to bilo.“⁹⁸

4. 1. Spasovo

Na blagdan Spasova ili Uzašašća Gospodnjega Crkva se prisjeća iznimno važnoga povijesnoga i transcendentalnoga događaja Isusova uzašašća na nebo. Slavi se četrdeset dana nakon Uskrsa i uvijek četvrtkom jer je Isus nakon uskrsnuća ostao na zemlji četrdeset dana,

⁹⁴ Babić, M. (2019). Zašto se Uskrs ove godine nije slavio 24. ožujka?, 197.

⁹⁵ Dragić, M. (2015). Veliki tjedan u crkveno-pučkoj baštini šibenskoga zaleđa, 177.

⁹⁶ Mojaš, M. (1999). Narodni običaji: svečanosti o Božiću i Uskrsu na području Dubrovačkog primorja i otoka., 75-76.

⁹⁷ Dragić, M. (2015). Veliki tjedan u crkveno-pučkoj baštini šibenskoga zaleđa, 178.

⁹⁸ Zapisano u svibnju 2022. godine prema kazivanju Jele Vrlić (rođene Đanović) i Mare Đanović (rođene Vojvoda) iz Visočana.

javljao se u raznim prigodama svojim apostolima i učenicima te u konačnici četrdesetoga dana uzašao na nebo.

O tom uzvišenom događaju izvještavaju Matej, Marko i Luka. U Markovu evanđelju čitamo sljedeće: „Gospodin Isus, pošto im to reče, bude uzet na nebo i sjede zdesna Bogu.“ (Mk 16, 19), a vrlo slično piše i Luka: „I dok ih blagoslivljaše, rasta se od njih i uznesen bi na nebo“ (Lk 24, 51). U Djelima apostolskim taj se događaj opisuje:

„Nego primit ćete snagu Duha Svetoga koji će sići na vas i bit ćete mi svjedoci u Jeruzalemu, po svoj Judeji i Samariji i sve do kraja zemlje. Kada to reče, bi uzdignut njima naočigled i oblak ga ote njihovim očima. I dok su netremice gledali kako on odlazi na nebo, gle, dva čovjeka stadoše kraj njih u bijeloj odjeći i rekoše im: Galilejci, što stojite i gledate u nebo? Ovaj Isus koji je od vas uznesen na nebo isto će tako doći kao što ste vidjeli da odlazi na nebo.“ (Dj 1, 8-11)

Dakle, sva tri izvještaja na sličan način opisuju Isusovo uzašašće stavljajući u fokus njegovo uznesenje na nebo pred očima svojih učenika. Svakako, riječ je o temelju kršćanske vjere. Isus je svojim javljanjima učenicima i uzašašćem učinio nova čudesa i učvrstio vjeru svojih učenika te tako ustanovio Crkvu. Ivan piše o ukazanju Isusa Mariji Magdaleni koja je i obavijestila ostale apostole o tome. Potom se Isus javio učenicima Kleofi i Luki na putu za Emaus koji su ga prepoznali po činu lomljenja kruha. Uslijedilo je ukazanje apostolima koje je pozdravio s „Mir vama!, Ja sam, ne bojte se!“ Isus se u nekoliko navrata ukazao svojim učenicima i u tim prilikama ustanovio sakrament pokore, predao Petru vrhovnu vlast na zemlji i prorekao mu mučeničku smrt, te svečanim ukazanjem na Galileji naredio sakrament krštenja.⁹⁹

Naziv Spasovo ukazuje na Isusovo spasenje čovječanstva uzašašćem. Uz taj naziv kod Hrvata su zabilježeni i nazivi *Spasovdan*, *Križi*, *Križevo*, *Sensa ili Sensovo*.¹⁰⁰

U hrvatskom folkloru Spasovo karakteriziraju dvije sastavnice; prva je pučki ophod *križara* i *križarica* koji se prvi put spominju početkom 17. stoljeća u Bakru, a drugu čine pastirske svetkovine.¹⁰¹

Križari (*križarice*) ili *Križi* naziv je za spasovski ophod u Slavoniji, Srijemu i Vojvodini. Izvodila ih je mladež u procesiji predvođeni drvenim križem okićenim cvijećem, ukrasnim

⁹⁹ Dragić, M. (2009). Spasovo u hrvatskoj tradicijskoj baštini. *Crkva u svijetu, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu*, 44 (3), 308-311.

¹⁰⁰ Isto, 306-307.

¹⁰¹ Isto, 307.

trakama i zrcalima. Na svom su putu obilazili najprije polja, a potom i selu gdje su zastajkivali kraj svake kuće, pjevali su obredne pjesme mitskog sadržaja, zatim svojevrsne dodolske¹⁰² pjesme kojima se prizivala kiša, ali i počasnice ukućanima koji su ih zauzvrat darivali. Najčešće se poklanjalo brašno, mlijeko, sir, vrhnje, maslac, mast, vino i novac. Počasnice umnogome nalikuju drugim čestitarskim pjesmama, primjerice *koledama*¹⁰³:

*Mi dojdosmo ovd,
prid gazdine dvore,
u njeg ima kažu:
i smoka i bilja i
sladkoga vina.
On je dobar gazda,
on će nama dati:
i smoka i bilja
i sladkoga vina.*¹⁰⁴

Običaj se tumači kao zaostatak pastirskih svečanosti, ali i nekadašnjih procesija uz proslavu Uzašašća, koje je Crkva s vremenom napustila. Uočavaju se i apotropejska svojstva ophoda jer su obilazeći polja i pašnjake *križari* stvarali buku i viku kako bi otjerali vukove.¹⁰⁵

Slični su običaji zabilježeni i u dalmatinskim mjestima. U Poljicima su bratimi obilazili susjede govoreći *Darujte nam Spasitelja* i za to dobivali napojnice.¹⁰⁶

Na dubrovačkom području očuvala se tradicija crkvenih procesija predvođenih križevima odnosno barjacima bogato ukrašenim cvijećem¹⁰⁷ i trakama. Procesije su se

¹⁰² Dodolski ophodi i basme koje su ih pratile svoje podrijetlo baštine iz prastarih mnogobožičkih vremena. Izvodile su ih djevojke prekrivene zelenilom, u vrijeme proljetnih i ljetnih suša. Po pripjevu pjesama koje su izvodile djevojke se nazivaju dodole. Vidi: Dragić, M. (2007). Ladarice, kraljice i dodole u hrvatskoj tradicijskoj kulturi i slavenskom kontekstu. *Hercegovina, godišnjak za kulturno i povijesno naslijeđe*, br. 21, 275-296.

¹⁰³ Koleda ili kolenda je riječ višestrukoga značenja, a u ovom se kontekstu odnosi na stare narodne običaje čestitanja, odnosno koledanje (kolendanje) ili veseljanje. Izvodili su se u doba zimskog solsticija, odnosno uoči blagdana Božića, Nove Godine i Svetih triju kraljeva. Običaj koledanja i veseljanja vuče korijene iz poganskih vremena i tek su kasnije kristijanizirani. Koledarske i veselarske pjesme karakterizira završni pripjev *koledo*, *koledo*, odnosno *veselo*, *veselo*. Uglavnom, riječ je o svjetovnim pjesmama iako obiluju i motivima preuzetim iz adventskih i božićnih usmenih lirskih vjerskih pjesama. Sadržaj je koledarskih i veselarskih pjesama raznolik; od ljubavne, povijesne, mitske do vjerske tematike. Koledama se pozdravljalo ukućane i kućanstvu se zazivala sreća i blagostanje, a izvodile su ih skupine koledara (čestitara). Vidi: Milković, R. (2020). Koledanje i veseljanje u Dubrovačkom primorju. *Bosna franciscana, časopis franjevačke teologije Sarajevo*, br. 53, 285-305.

¹⁰⁴ Dragić, M. (2009). Spasovo u hrvatskoj tradicijskoj baštini, 312.

¹⁰⁵ Isto, 313.

¹⁰⁶ Isto, 315.

¹⁰⁷ Križeve se kitilo bogišama, violom ili šebojem, ružama, garofalima, šparogom. Nekom bilju su se pridavala apotropejska svojstva. Primjerice, Primorci su vjerovali da bogiša štiti od gromova pa su je sadili po vinogradima.

održavale u ponedjeljka, utorak i srijedu uoči samog blagdana. Polazilo se poznatim rutama o čemu svjedoči primjer župe Presvetog Trojstva na Grudi gdje su se uvijek obilazile iste crkvice istim danima. Nakon procesije, cvijeće se nosilo po poljima kako bi godina bila rodna.¹⁰⁸

Pastirske svečanosti na blagdan Spasova uključuju čašćenje sirom i drugim poslasticama u šumi, što je ostatak proljetnih obrednih gozbi, zatim igre pastira, bilježenje i kićenje stoke, kao i čin klanja stoke u kojem se ogleda ostatak starog običaja prinošenja žrtve nadnaravnim silama ili duhovima zvijeri poput vuka da ne bi nanosili štetu u toj godini.

Na otoku Krku na blagdan *Sensa* bile su obavezne utrke mladića, a glavna nagrada bila je hrpa sira.¹⁰⁹

Nekad se u mjestima Bosne i Hercegovine, primjerice u Kreševu i Dubravama kod Stoca, na Spasovo običavalo stadu narezivati uši, odnosno stavljati zareze na uši radi raspoznavanja ovce i koze. To se činilo kada su domaćini imali po stotine ovaca i koza. Svaki je domaćin imao svoj znak pa otuda izreka *Pozna ga po uvu*.¹¹⁰ Taj se običaj nekoć susretao i po selima Dubrovačkog primorja gdje se, uz pomoć posebne napravice „zumbe“, janjcima i kozlićima urezivao biljeg na uši.¹¹¹

U hrvatskoj tradiciji široko je rasprostranjen običaj da se nešto živo mora zaklati na Spasovo. Običaj se susreće u hercegovačkim selima, kao i u dubrovačkom kraju. U Konavlima se običavalo zaklati mlado janje ili pijetla te bi se potom zajednički blagovalo u prirodi. Kipre piše da bi u konavoskom selu Vitaljini, u čast zavjeta, uoči Spasova ili na sam blagdan „domaćin na pragu kuće zaklao „Spasilo“, prvo janje ili jare koje se dobilo na početku godine. U Popovu polju na Spasovo su pleli veliki vijenac od kovilja, ispod kojega su rano u jutro protjerivali stoku na pašu.“¹¹²

U istočnoj Hercegovini vjerovalo se da je Marija Isusu izlječila grlo perunikom, pa se ona nosila na posvetu. Vidi: Kipre, I. (2020). Spasovo u kulturi dubrovačkog kraja. *Dubrovački muzeji. Etnografski muzej*. <https://www.dumus.hr/hr/etnografski-muzej/novosti/spasovo-u-kulturi-dubrovackog-kraja,301.html> (Pristupljeno: travanj 2022.)

¹⁰⁸ Isto.

¹⁰⁹ Dragić, M. (2009). Spasovo u hrvatskoj tradicijskoj baštini, 324.

¹¹⁰ Isto, 325.

¹¹¹ Kipre, I. (2020). Spasovo u kulturi dubrovačkog kraja. *Dubrovački muzeji. Etnografski muzej*. <https://www.dumus.hr/hr/etnografski-muzej/novosti/spasovo-u-kulturi-dubrovackog-kraja,301.html> (Pristupljeno: travanj 2022.)

¹¹² Isto.

U pučkim običajima na blagdane neizostavne su geste budućih nevjesta, muževa, ili svekrva. Tako je u Konavlima obaveza zaručnika bila da u kuću svoje buduće nevjestice donese svježeg sira.¹¹³

Evidentna je težina poklona svježeg sira koji je isto tako sastavni dio čašćenja na blagdan Spasova. Tadašnjem je narodu to bilo od velike važnosti i korisnosti, a u tom se godišnjem periodu svježi sir i radio. To je ostavilo u svadbenim otkupima: „iza gore sunce“ – pandišpanj, „voda od Jordana“ – rakija, „sjajan mjesec“ – sir, koji se u Dubrovačkom primorju daju starom svatu prije nego dopusti roditeljima da izreknu molitvu djeci – mladencima.¹¹⁴

4. 2. Duhovi

Pedeset dana nakon Uskrsa slave se Duhovi, Pedesetnica ili Rusalje kako se ovaj blagdan još naziva u narodu. Toga dana Crkva obilježava silazak Duha Svetoga na apostole pedeset dana nakon Kristova uskrsnuća. Ono označava i kraj uskrsnoga vremena, a ujedno se slavi i početak Crkve jer su na taj dan, prema Djelima apostolskim, apostoli primili dar Duha Svetoga progovorivši drugim jezicima, pa su tako mogli propovijedati ljudima svih naroda i jezika. U ikonografiji se taj događaj prikazuje motivom plamenih jezika.

U kajkavaca se blagdan ustalio pod nazivom *Trojaki*, a proizlazi iz jedinstva tri osobe, ali i nekadašnjeg trodnevnog slavlja blagdana Duhova. Naime, crkvenim saborom u Constanzi 1094. godine propisano je trodnevno slavlje Duhova počevši sa subotom, nedjeljom kao središnjim danom proslave i na kraju Duhovnim ponedjeljkom kao blagdanom sjećanja silaska Duha Svetoga na Mariju. Slično je i u istočnim crkvama gdje se blagdan naziva *Sv. Trojica*, *Trojičin dan* ili u Vlaha *Rusalje*.¹¹⁵

Znakovit je naziv *Rusalje*, a koje se, osim kod Vlaha, susreće i u dubrovačkom kraju. Taj je stari naziv pretkršćanskog porijekla, a izvodi se od latinskog „Rosalia“, „Rosaria“ odnosno „dies rosae“ što je označavalo festival ruža posvećen mrtvima, podušja koja su se u Rimskom Carstvu slavila u različite dane tijekom svibnja. Inače, ruža se u štovanju i ikonografiji pripisuje Bogorodici u njoj posvećenom mjesecu svibnju kao i naziv krunice - *ružarija* ili *rozarija*. U tom je kontekstu zanimljiv stari sicilijanski običaj bacanja ruža u crkvi

¹¹³ Isto.

¹¹⁴ Isto.

¹¹⁵ Isto.

na Duhovsku nedjelju ili tzv. *pascha rosata*.¹¹⁶ Dragić povezuje naziv blagdana sa vilama *rusaljka* iz slavenske mitologije. Prema predajama, *rusaljke* su bile djevojke koje bi prerano preminule, pa su se preobražavale u vile. To se potvrđuje prisutnosti ovog naziva za blagdan i kod ostalih slavenskih naroda, primjerice kod Slovenaca, Rusa, Bugara, Ukrajinaca, Bjelorusa, Makedonaca.¹¹⁷

Lokalni duhovski običaji vezani su za vjerovanje da se na taj dan ne smije ništa raditi kao i da su toga dana dušama u čistilištu najpotrebnije molitve. U okolici Vinkovaca Duhovi i Duhovski ponedjeljka nazivali su se još i *mrtvi dani*, a na širem dubrovačkom području palili su se *lumini* za duše pokojnih.¹¹⁸

Za blagdan Duhova veže se i uz uprizorenje jednoga od najljepših hrvatskih nematerijalnih kulturnih dobara upisanih na listu UNESCO-a, gorjanskih *Kraljica* ili *Ljelja*.¹¹⁹ Podrijetlo i starina običaja u našem narodu i dalje su nejasni. Etnološka literatura navodi da je dobro poznat u sjeveroistočnoj Hrvatskoj. Gavazzi ističe kako se taj teritorij poklapa s područjem *Križara*, a riječ je o Slavoniji sa Srijemom. Poznat je i u slavonskoj Podravini, kao i kod Hrvata izvan Hrvatske, u Vojvodini (Bunjevačke Ljelje¹²⁰) i Mađarskoj.¹²¹ Srodne običaje imaju i drugi, slavenski i neslavenski europski narodi.¹²²

Zorica Vitez naglašava da u današnje vrijeme izuzetno zahtjevne scenske izvedbe kraljica nastoje sažeto prikazati njihov negdašnji sadržaj. Međutim, zbog svoje pripadnosti određenim, manjim dijelovima hrvatskoga prostora doživljavaju se kao posebnost i osobit izraz lokalnog identiteta.¹²³

U glavnim crtama kraljički ophodi izvodili su se na sljedeći način. Osam do deset djevojaka, ponegdje i više ili manje od toga, opremalo se u kraljice. One su se dalje dijelile u

¹¹⁶ Gavazzi, M. (1991). *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*. Zagreb: Hrvatski sabor kulture, 71-72.

¹¹⁷ Dragić, M. (2012). Lada i Ljeljo u folkloristici Hrvata i u slavenskome kontekstu. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu*, 5, 56.

¹¹⁸ Kipre, I. (2020). Blagdan Duhova ili Rusalje kod Hrvata. *Dubrovački muzeji. Etnografski muzej*. <https://www.dumus.hr/hr/etnografski-muzej/novosti/blagdan-duhova-ili-rusalje-kod-hrvata,310.html> (Pristupljeno: travanj 2022.)

¹¹⁹ „U slavenskoj mitologiji Lada je božica proljeća, mladosti i plodnosti, a njezin sin Ljeljo bog je ljubavi. U čast tih božanstava do pedesetih godina dvadesetoga stoljeća Hrvati su izvodili ophode, obrede i pjesme.“ Prema: Dragić, M. (2012). Lada i Ljeljo u folkloristici Hrvata i u slavenskome kontekstu. Zato se *Kraljice* ponegdje nazivaju i *Ljelje*.

¹²⁰ Vidi: Dragić, M. (2012). Lada i Ljeljo u folkloristici Hrvata i u slavenskome kontekstu, 43-62.

¹²¹ Gavazzi, M. (1991). *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*, 72.

¹²² Vitez, Z. (2006). *Kraljice*: između seoskih djevojačkih ophoda i folklorne pozornice. *Etnološka tribina*, Vol. 36, 23.

¹²³ Vitez, Z. (2006). *Kraljice*: između seoskih djevojačkih ophoda i folklorne pozornice, 23-24.

dvije skupine i to ovisno o svojim ulogama, a prema tome i opremi koju nose. Glavnu skupinu činile su djevojke koje su nosile muške šešire okićene čapljinim ili paunovim perima, kao i cvijećem, redovito je to bilo smilje i kovilje. U toj su se skupini izdvajale dvije djevojke posebno ukrašene, a koje su imale ulogu prvakinja, odnosno kraljica. Izdvajale su se po svojoj opremi: na glavama su nosile klobuke koji su sprijeda imali ušivena ogledala, a straga nekoliko obješenih šarenih vrpca, dok su u rukama nosile stari pravi ili drveni mač također okićen trakovima.¹²⁴

U skupini se još isticala i kraljica, a nerijetko i kralj. U nekim mjestima kraljicu se nazivalo mladom, a na glavi je imala veo. Ulogu barjaktara utjelovila bi, također, jedna djevojka ili čak dvije koje bi na štapu nosile šareni barjak. U družbi su bili i *diver* i *mlada* koja je na glavi imala veo i vijenac, ali se ipak razlikovala od kraljice – mlade. U pohodu su sudjelovali i mladići čija je glavna zadaća bila skupljanje darova ili su bili prosjaci, torbonoše, sirgoje, kajmačari.¹²⁵

Kada bi došle pred kuću, kraljice bi započele svoju izvedbu. Najprije bi dvorkinja postavila stolac za kraljicu, pa kad bi kraljica sjela, ona bi stala iznad nje. Ostatak družine poredao bi se iza njih u obliku srpa te bi pjevali pjesme s karakterističnim pripjevom *ljeljo* te uz pratnju gajdaša ili tamburaša.¹²⁶

Svakako, riječ je o običaju koji je dobro opisan u etnološkoj literaturi. Milovan Gavazzi usporedio ga je s obredima kod ostalih Slavena, točnije s rumunjskim i sjevernobugarskim „kalušarima“, zatim „rusaliima“, „rusalcima“, „rusalijama“ u Bugarskoj i Makedoniji, te na istoku i jugu Srbije, zatim češkim „královničkyma“ ili „kralovnama“, uz koje se mogu pridodati i slovački običaji na Duhove s biranjem kralja, ophodima i plesnom zabavom. Iako je pitanje samog porijekla ostalo neriješeno, zaključuje se da je radi o čitavom jednom rodu običaja, jednim dijelom istovrsnih, a vezanih za doba Duhova.¹²⁷

Za običaj je značajno i to da djevojke igraju uloge obaju rodova, pa se logično postavlja pitanje radi li se o matrijarhatu ili svojevrsnom androginizijskom obredu. Jedna strana

¹²⁴ Gavazzi, M. (1991). *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*, 72-75.

¹²⁵ Dragić, M. (2012). Lada i Ljeljo u folkloristici Hrvata i u slavenskome kontekstu, 56.

¹²⁶ Isto, 56.

¹²⁷ Gavazzi, M. (1991). *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*, 82-83.

zastupala je tezu o povezanosti s idejom slavenskog matrijarhata, dok je druga strana tumačila kraljice kao zemljoradnički obred nastao u matrijarhatu, ali kao slavenski posmrtni obred.¹²⁸

Zanimljivo tumačenje ponudila je Lada Felman Čale u svojem radu. Naime, autorica, pozivajući se na radove Prosperov Novaka, uspoređuje kraljica s dubrovačkim inicijacijskim i karnevalskim običajima u kojima se javlja lik kraljice. Na temelju jednog rukopis iz 18. stoljeća navodi „svadbene“ povorke s „kraljicom“ na čelu, koje su se održavale kao dio svečanosti inicijacije časnih sestara prilikom njihovog ulaska u samostan, pri čemu se imitirao svadbeni obred uz svirku, pjesmu i ples. U kasnijim radovima autorica je dovela obred kraljica u vezu s tzv. bijelim maškarama iz Putnikovića na Pelješcu.¹²⁹

4. 3. Tijelovo ili Svetkovina Presvetoga Tijela i Krvi Kristove

Devet tjedana nakon Uskrsa Crkva slavi Tijelovo ili Svetkovinu Presvetoga Tijela i Krvi Kristove. Slavi se u spomen Isusova utemeljenja Euharistije prilikom Posljednje večere koja se obilježava na Veliki četvrtak. Budući da je određen datumom Uskrsa, Tijelovo je pomična svetkovina i uvijek se slavi četvrtkom. U crkveno-pučkoj baštini predstavlja kraj uskrsnoga vremena te se ubraja u velike katoličke blagdane.

U različitim dijelovima Hrvatske zabilježeni su i različiti nazivi za Tijelovo, primjerice: *Tilovo*, *Brašančevo*¹³⁰, *Brošančevo*, *Brešančevo*, *Božji dan*, *Božji don*, *Božji blagdan*, *Korosante* (*Korosande*).¹³¹

Slavljenje blagdana seže u trinaesto stoljeće i veže se uz svetu Julijanu Liješku¹³², redovnicu iz Belgije koja je bila posvećena skrbi za bolesnike. Prema predaji, Julijana je imala dva ukazanja u kojima ju je Bog upozorio da ljudi premalo slave Presveti oltarski sakrament Svetoga Tijela i Krvi Kristove. Od tada je činila sve da se uvede blagdan Tijelova što je

¹²⁸ Kipre, I. (2020). Blagdan Duhova ili Rusalje kod Hrvata. *Dubrovački muzeji. Etnografski muzej*. <https://www.dumus.hr/hr/etnografski-muzej/novosti/blagdan-duhova-ili-rusalje-kod-hrvata,310.html> (Pristupljeno: travanj 2022.)

¹²⁹ Lozica, I. (2000). Kraljice u Akademiji. *Narodna umjetnost*, 37 (2), 80.

¹³⁰ Naziv nastao prema hipokoristiku brašance (od riječi brašno) od kojeg se pravi kruh, a kruh se u Euharistiji pretvara u tijelo Kristovo.

¹³¹ Dragić, M. (2019). Tijelovo u hrvatskoj katoličkoj crkveno-pučkoj kulturnoj baštini, *Crkva u svijetu*, 54 (1), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, 60.

¹³² Rođena je 1193. godine te je već s pet godina ostala bez roditelja. Zaredila se 1206. godine u Liègeu u Belgiji i posvetila se skrbi za bolesnike. Prvo ukazanje doživjela je u šesnaestoj godini, a drugo 1230. godine od kada se revno zalagala za uspostavu novog blagdana Tijelova. Umrula je ne dočekavši uspostavu blagdana u čitavoj Katoličkoj Crkvi. Prema: Dragić, M. (2019). Tijelovo u hrvatskoj katoličkoj crkveno-pučkoj kulturnoj baštini, 61.

naposljetku i učinjeno u njenoj župi. Vrlo brzo se proširio, da bi se u konačnici uspostavio na razini čitave Katoličke Crkve odlukom Viennskog koncila¹³³ s početka 14. stoljeća.¹³⁴

U crkveno-pučkoj baštini neprepoznatljiviji element proslave Tijelova je procesija. Riječ je o običaju čiji počeci, također, sežu u 13. stoljeće kada se u Kölnu započelo s tijelovskim procesijama. Taj je običaj vrlo raširen, naročito u hrvatskoj tradiciji. Općenito, sve tijelovske procesije prate ustaljeni obrazac, odnosno formu ophoda te je vrlo malo varijacija. Župnik u procesiji nosi Presveti oltarski sakrament, a djeca odjevena u bijelu odjeću nose košarice s laticama koje posipaju putem.¹³⁵

U dubrovačkom kraju i na Pelješcu Tijelovo se naziva *Korosante* što se izvodi od talijanskoga „Corpo Santo“, odnosno Sveto Tijelo. Prema kazivanjima, u Primorju se posebno slavilo *Korosate* u selu Majkovi:

„Prvo se išlo u procesiju koju je predvodio župnik. Išlo se po cijelim Majkovima, a djevojčice su nosile češćelice (male košarice s dvije ručke) pune latica cvijeća i posipale su ih po putu. One su bile prve u procesiji, a za njima je išao pop s hostijom, a za njim ostali puk. Poslije procesije išlo se na misu, a onda svako kući svojoj na bogat ručak. Popodne bi se svi našli na gumnu i kolo bi započelo.“¹³⁶

U Cavtatu je bio običaj da se kite prozori šarenim trakama i cvijećem. Konavoska su djeca, onda kao i sada, oblačila konavosku nošnju i hodila u procesiju obasipajući put laticama.¹³⁷

5. OSVRT NA ZAVIČAJNU TRADICIJSKU KULTURU ISELJENIKA IZ DUBROVAČKOG KRAJA U AMERIKU

Na samom početku valja naglasiti da je istraživanje predstavljeno ovim osvrtom usmjereno na promatranje nekoć snažne, danas gotovo jezično izgubljene zajednice govornika konavoskih govora na prostoru Kalifornije u SAD-u. Središnji je cilj istraživanja utvrditi govori li se i dalje konavoskim govorom jer jezik, zapravo, predstavlja glavni indikator za utvrđivanje

¹³³ To je petnaesti ekumenski koncil održan u Vienni za vrijeme pontifikata pape Klementa V., odnosno od 1311. do 1312. godine. Koncil je sazvan po zagovoru francuskog kralja Filipa IV. koji je tražio posthumno suđenje papi Bonifaciju VIII. i ukidanje viteškog reda Templara.

¹³⁴ Dragić, M. (2019). Tijelovo u hrvatskoj katoličkoj crkveno-pučkoj kulturnoj baštini, 61-62.

¹³⁵ Tijelovo. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=61299>>. (Pristupljeno: travanj 2022.)

¹³⁶ Zapisala sam 2019. godine prema kazivanju Nike Tomović, rođene u Majkovima.

¹³⁷ Blog muzeja i galerija Konavala. Korosante. Samonikle priče iz muzeja.

<https://blog.migk.hr/2020/06/11/korosante/> (Pristupljeno: travanj 2022.)

postojanja neke zajednice, pa time i njene kulture i tradicije. Oslanjajući se na navedenu tvrdnju da su tradicija i jezik identitet naroda, iznose se raznoliki zapisi; od prepisa snimki govora kazivača do očuvanih običaja, pa i recepata koje baštine iz starog zavičaja, a koji daju uvid u trenutno stanje na terenu.

Iseljavajući se u potrazi za boljim životom, životnom avanturom ili iz bilo kojeg drugoga razloga motiviranoga različitim čimbenicima, iseljenici sa sobom nose i svoj jezik, kulturu i običaje. Malo se koja nacija može pohvaliti s toliko razgranatom iseljeničkom dijasporom kao što je Hrvatska. To otvara niz pitanja o uzroku tako velikih valova iseljavanja po cijelom svijetu: od Novog Zelanda i Australije, do Čilea, Sjeverne Amerike itd. U ovom radu istražuje se jezik iseljeničke zajednice Hrvata u Sjedinjenim Američkim Državama, pri čemu je naglasak na jezik Konavljana koji su nastanjeni u kalifornijskom gradu Watsonvilleu. Riječ je o hrvatskim Amerikancima koji su prva, druga, treća, četvrta ili peta generacija konavoskih iseljenika. O brojnosti Konavljana u Watsonvilleu svjedoči činjenica da se jedno vrijeme u Watsonvilleu govorilo o dvjema skupinama ljudi, a to su bili *od našijeh* i *furesti*. Furesti su bili – ni više ni manje nego – Amerikanci. Osim toga, za Watsonville se uvriježio i naziv Male Konavle (*Little Konavle*).¹³⁸

Do sada se u literaturi vrlo malo pisalo o ovoj zajednici hrvatskih iseljenika. Profesor Rudolf Filipović¹³⁹ proučavao je hrvatske govore u dijaspori, između ostaloga i konavoski govor. S druge strane, novijeg je datuma studija Nika Kapetanića u kojoj donosi iscrpni geneološki prikaz konavoskih iseljenika. Osim još nekoliko radova povijesne tematike, to je sve što se do sada napisalo o ovoj zajednici. Stoga se javila potreba revidiranju istraživanja profesore Filipovića, ali i uvođenja teme tradicije i baštine te zajednice.

Rodno Konavosko polje stoljećima je prehranjivalo stanovništvo Konavala. Ipak, nisu svi mogli uživati u blagostanju pa su svoju sreću tražili dalje. Iseljavalno se oduvijek, samo je

¹³⁸ Isto.

¹³⁹ U svom istraživanju opisao proces gubljenja nekadašnjeg materinskog jezika kroz generacije. je zaključio da kako su stari doseljenici, dakle prva generacija, koja je rođena u Konavlima, sačuvala stari konavoski govor i prenijela ga na svoju djecu, drugu generaciju. Ta je generacija je bilingvalna, naučili su dijalekt od roditelja, a engleski u školi, ali, logično, polako dolazi do povećanog znanja engleskog, a slabljenja znanja dijalekta. Iz lingvističke perspektive ta je generacija zanimljiva jer dolazi do određenih morfoloških i leksičkih miješanja. Sami iseljenici takav govor nazivaju *half - na pol*. Također, već je tada prijetio nestanak konavoskoga govora pod utjecajem engleskog, kao jezika većine, jezika obrazovanja i prestiža. U trećem stadiju, koji se javlja čak već u drugoj generaciji, a u trećoj gotovo u potpunosti, opet dolazi do monolingvalne situacije, gubi se materinski, hrvatski govor, a poznaje se samo engleski jezik. To je svojevrsni shematki prikaz gubljenja jezika koji je Filipović osmislio i primijenio na konavoskoj iseljeničkoj zajednici. Vidi: Filipović, R. (1985). Sociolingvistički uvjeti očuvanja konavoskog dijalekta u Watsonvilleu (SAD). *Hrvatski dijalektološki zbornik*, Vol. 1, br. 7, 89-97.

razlika u tome iseljava li se stanovništvo u većem ili manjem broju. Niko Kapetanić u svojoj knjizi navodi kako je u Konavlima, kao i u ostatku dubrovačkog područja, prevladavao tzv. mediteranski tip migracije, odnosno iseljavanje zbog potrage za poslom, boljim životom, zaradom. Pri tome većina iseljenika napušta rodni kraj s namjerom da se nakon nekoliko godina vrati kući. Neki su se iseljavali kako bi izbjegli cjepkanje posjeda, pa bi po povratku u rodni kraj kupovali nove posjede u Cavtatu ili Dubrovniku. Posebnu skupinu iseljenika čine pomorci koji su zbog prirode svoga zanimanja nerijetko bili prinuđeni živjeti u inozemstvu, a naročito ako su se bavili trgovinom. Naseljavali su se u mediteranskim trgovačkim središtima poput Venecije, Marselja, Barcelone, Napulja, Aleksandrije, Smirne, Carigrada ili Suline.¹⁴⁰

Svakako je najznačajniji val iseljavanja za Konavle onaj s kraja 19. i početka 20. stoljeća kada glavno odredište iseljenika postaje Amerika. Prvi iseljenici u Ameriku bili su pomorci koji su se prvotno naseljavali u lučkim gradovima Sjeverne Amerike (New York, New Orleans, San Francisco, Los Angeles), ali i u gradovima Južne Amerike (Lima, Buenos Airesu, Santiagu, Asuncionu ili Rio de Janeiru). Pri tome je najveći val iseljavanja u Sjevernu Ameriku bio od zlatne groznice pa do Prvog svjetskog rata, a u Južnu Ameriku nakon Prvog svjetskog rata. Pred Drugi svjetski rat Argentina je po broju useljenih Konavljana bila odmah uz Kaliforniju. Oni od prvih iseljenika koji su ostvarili uspjeh, omogućuju članovima svojih obitelji, susjedima ili mještanima iseljavanje osiguravši im početni smještaj i rad. Motivirani uspjehom tih prvih iseljenika, sve je više Konavljana odlazilo preko Atlantskoga oceana u potrazi za boljim životom.¹⁴¹

Naselivši se u novu državu, čiji jezik i kulturu ne poznaju, konavoski su iseljenici imali male mogućnosti za pronalazak dobro plaćenih poslova. Osim toga, malo tko je bio visoko školovan. Ipak, prethodna znanja u ribanju i poljoprivredi¹⁴² učinila su ih traženom radnom snagom u tim gospodarskim granama. Nadalje, velik se broj zaposlio u rudnicima, osobito nakon što je polovicom devetnaestog stoljeća otkriveno zlato u okolici Sacramenta čime je započela zlatna groznica u Kaliforniji.¹⁴³

Što se tiče jezika, sam je profesor Filipović bio iznenađen zavidnim poznavanjem konavoskog govora kod treće generacije iseljenika. Tome je, prema Filipoviću, pridonijela

¹⁴⁰ Kapetanić. N. (2016). *Od Carigrada do El Dorada. Iseljavanje iz Konavala 1815. - 1941.* Dubrovnik: vlastita naklada Niko Kapetanić, 9

¹⁴¹ Isto, 11.

¹⁴² To se posebno odnosi na proizvodnju jabuka i vinogradarstvo u čemu su Konavljani prednjačili.

¹⁴³ Kapetanić. N. (2016). *Od Carigrada do El Dorada. Iseljavanje iz Konavala 1815. - 1941.*, 11.

uloga obitelji i zajednice pa je on zapisao sljedeće: „Ima divnih primjera majčinih utjecaja i podrške u borbi za održanje materinskog dijalekta kod djece i odraslih. Iako su godinama bili pod snažnim utjecajem jezika prestiža – američkog engleskog, oni su sačuvali svoj materinski konavoski govor.“¹⁴⁴

Međutim, trenutna situacija s konavoskim govorima u Kaliforniji daleko je drugačija i zamršenija. Naime, potomci tih prvih iseljenika s konca 19. i 20. stoljeća nisu očuvali taj stari *naški* govor pa je on, nažalost, izgubljen pod utjecajem engleskog jezika. No, mlađe generacije konavoskih iseljenika očuvale su, donekle, taj govor. Tu treba biti vrlo oprezan jer je bilo više valova iseljavanja pa i sam hrvatski jezik nije bio isti. Primjerice, netko tko se iselio tridesetih godina 20. stoljeća ne govori isti hrvatski kao onaj iz šezdesetih ili još kasnije devedesetih godina. Sve to može zbuniti i navesti na pogrešne zaključke. Dakle, istraživački korpus nije ujednačen i kod donošenja zaključaka ne treba se i ne smije se generalizirati. Zbog toga su i za ispitanike izabrani pripadnici različitih životnih dobi, spola te ne pripadaju svi istoj generaciji iseljenika.

Kod analize zvučnih zapisa naglasak je na uočavanju obilježja konavoskog govora, odnosno dijelektalnih obilježja, ali i na obilježjima koji ukazuju na miješanje s engleskim jezikom. Upravo je ta snažna prisutnost dijalekta, arhaičan prizvuk, ali i upliv anglizama glavna karakteristika *naškog* te ga kao takvog treba opisati i zapisati.

5. 1. Analiza zvučnih zapisa

U prvom zvučnom zapisu Luci Basor, rođena u Watsonvilleu u Kaliforniji, pripovijeda o tome kako je provela blagdane s obitelji, što su pripremali za jelo, kada se njezina obitelj naselila u Watsonvilleu, kako je tekao proces prilagodbe i o običaju kolendanja. Njezini su roditelji rođeni u Konavlima, majka je s Grude, a otac iz Dunava. Godine 1963. njezin se otac nastanio u Watsonvillu sa cijelom svojom obitelji, a majka je došla 1989. godine. Svake godine, od 1996., Luci sa svojom obitelji provodi ljeto u Konavlima. Štoviše, tijekom 2104. i 2015. godine provela je 7 mjeseci u Konavlima gdje je volontirala u osnovnoj školi kao asistentica u nastavi. Hrvatski jezik naučila je u krugu obitelji, a poseban je utjecaj na nju imala njezina baka.

¹⁴⁴ Blog muzeja i galerija Konavala. Konavoski govor u Americi. Samonikle priče iz muzeja. <https://blog.migk.hr/2021/05/19/konavoski-govor-u-americi/> (Pristupljeno: siječanj 2022.)

Sama Luci kaže kako ona ne govori hrvatski, već konavoski. Danas radi kao učiteljica u osnovnoj školi u Watsonvilleu.

„U mene doma samo mi, mama ćaća i brat i nismo ništa ono vele. Ne znam, ođe je isto padala kiša, a i ono nema naših. Moji su uglavnom svi u Los Angelesu tako da se nijesmo skupili. Idemo sad ja i momak. Vozimo za Los Angelesa da ih vidimo i tako. Pravili smo bakajar i nijesmo prikle ove godine nego neke druge kao londonjere i kako se zove... Još neko slatko, ali nije prikle. Zaboravila sam kako se zove... Mama je našla recept u knjizi, našoj... Sad ne znam... A boje onda imaš manje za jest. O, pravili smo breskvice. Meni su prevelike pa smo ih morali popola ono iskidat kad smo stavili onda na pjat.

Meni su od ćaće, u biti malo je komplicirano zato što je moj ćaćin dedo je došo iz Dunava i preselili su se u Mead City, South Dakota i tu sad ne znam ćaća moj će znat točno. On se oženio za jednu ženu zvala se Stane Prvetić i oni su ti imali četvero muških sinova, jedan je umro, i onda u 1907. ili osme, ne znam sad koje godine točno su se preselili nazad u Dunave. I onda su tamo imali tri kćeri, ja mislim tri ili dvije, sad zaboravila, i onaj i onda, moj dedo, tamo je osto i onda moj ćaća se tamo rodio. I onda u 1963. oni su, moj ćaća, tri sestre, mama i tata su se preselili amo u Watsonville zato što moj dedo imo brata koji je preselio sad ne znam koje godine amo, ali oni su bili kao sponzo..sponzori... kako se kaže e sponzorirali i onda su oni došli amo.

Pa znam da mojoj babi, ona je vazda pričala kako je njoj bilo teško zato što je ona imala već skoro 50 godina. I ona je naučila tamo cijeli život u selu, mislim imala je svoje običaje, svoje ono ljude okolo. Preselila se amo nije znala jezik, nije niko zno jezik u biti. Nije znala jezik, nije baš znala nikog, jest da su bili dosta naših, ali su isto ono, ona je bila u tuđoj zemlji, nije znala ko je ko. I onda sreća što su de su došli znali dosta naših ljudi pa su onda nekako tako ona prilagodila. Ali vazda je pričala kako je njoj bilo vrlo teško i nije volila zato što nije to, nije ona došla u njezina brata, nego u od muža brata tako da je i to malo drugačije. I onda moj dedo, on je isto bio dosta stariji, i on je odmah počeo radit. Moj je od deda brat, on je imo jabuke. I onda su oni tu dosta radili. Tako da moj dedo i moj ćaća, biće su sestre isto, svi radili de su jabuke bile. Tako da, oni su u biti došli iz sela u selo, amo reć, jer su radili poljoprivredu tamo za to što su trebali živjet i onda su radili amo jer nijesu imali drugi poso. I onda onaj nije niko zno engleski tako da moj ćaća i njegove sestre ja ne znam jesu dedo i baba išli, ali oni su išli, imaju kao noćnu školu za učit engleski. Tako da su imali to plus što su išli u školu ono. Jedna sestra je bila starija dvaes i dvije godine ja mislim tako da je ona već prošla što može u školu nije ona ono ništa išla, ali moj ćaća i oni su išli u sedmi razred i osmi razred i onda su dvije sestre išle u srednju školu, a druga ja mislim u šesti rang (?). Ali totalno ono drugačije jer ono veliki su ono razredi, u Dunavama su bili mali razred koliko ih je bilo, ono malo djece, i onda su došli amo i nijesu znali engleski i nijesu, ođe sad u Americi imamo ovo što se zove bilingual education i imaš ono da ti neko pomaže ako ne znaš engleski. A u ta doba, u šezdeset nije bilo ništa. Zato vjerojatno ima ovih naših riječi što su malo čudne.

Da, ona je živjela s nama jer nismo imali baš babysitter znaš ono da nas neko čuva. Nego baba kako je ona došla amo onda ono dedo umro, sestre...“

„Ima naših koji idu kolendavat. Nekad bi išli Kuliši i Paljetak i Lasić. I oni idu na Božić po kućama, ali nijesu išli ove godine, brat mi je poslo sliku što je Mato Paljetak poslo njemu. Mato Paljetak bio je obučen u konavoskom nošnji. I bili su ovi naši, ja mislim Štaka i još neka obitelj Šimić ja ih ne poznam, mlađa generacija i oni su bili u njega kao na kolendu, a on je bio obučen. Baš ono predobro je bilo. Ivo, brat mi je poslo sliku. Imali su svi kupicu rakije i on tako obučen.

A na Božić smo lonzu. Činimo menestru. Baš mama neki dan rekla da bi pravili. Ima ova jedna kao mesara ođe što imaju svakakvih kobasica i kaštradine i to sve tako da onaj pođemo uvijek. Baš sam jučer bila s ćaćom da kupim za tetke jer oni nemaju doje u Los Angelesu pa onda mi kupimo baš naše kobasice i nosimo doje njima. Ali mama vazda pravi menestru, super je. Baš ono naša menestra. Imamo mi naš kupus u đardinu. Dosta naših ima kupus baš pravi kupus. Ja

ne znam odakle smo donijeli ili odakle je došlo jer nema baš ja mislim za kupit za posadit baš taj kupus, ali imamo mi dosta okolo. Kupus pod uje. Jedno i drugo. Kako se reče je li raštika? Mi pravimo i sarmu nekad, nije konavosko, ali je balkansko.“

U Lucinom govoru uočavaju se brojni dijalektizmi poput: *ćaća*, *vele* (puno), *prikle* (fritule), *pjat* (tanjur), *dedo* (djed), *vazda* (uvijek), *đardin* (vrt), *kaštradina* (sušeno ovčje meso). Neki su karakteristični za dubrovačko područje (*prikle*, *dedo*, *vele*, *pjat*), a neki su šire poznati pa govorimo i o regionalizmima (*ćaća*). Prepoznatljivo obilježje konavoskog govora je česta depalatalizacija, a to je uočljivo i u Lucinom govoru: *bakajar*, *boje*, *doje*, *uje*. Nadalje, za govor dubrovačkog područja, a time i Konavala, značajna je mlađa jekavska jotacija. Primjeri iz zapisa su: *dedo*, *ode*, *de*. Neizostavno je obilježje konavoskog govora čuvanje ijekavskog jata u gramatičkom morfemu *-ije*: *nijesmo*. Nadalje, u govoru se bilježi velik broj primjera regresivne asimilacije samoglasnika: *zno*, *došo*, *osto*, *imo*, *zno*, *poso*, *poslo*.

Od pojedinačnih obilježja uočeno je ispadanje suglasnika u riječima *ko* (tko) i *niko* (nitko), kao i na početku riječi *vamo*, pa se čuje *amo*. Zanimljiv je i broj dvadeset koji Luci govori onako kako je karakteristično za ovaj kraj- *dvaes*. Naposljetku, izdvojit ćemo i primjer *obučen u konavoskom nošnji* u kojem se ogleda još jedna bitna značajka konavoskog govora, a to je nastavak *-om* u dativu i lokativu jednine imenica ženskog roda.

Odstupanje od norme uočeno je u rečenici „Ali vazda je pričala kako je njoj bilo vrlo teško i nije volila zato što nije to, nije ona došla u njezina brata, nego u od muža brata tako da je i to malo drugačije.“ gdje je glagol *voljeti* pogrešno izgovoren, pravilno je *voljela*.

Zanimljivi su i primjeri u kojima se izriče posvojnost, pa ispitanica koristi konstrukcije kao što su: *u od muža brata* i *moje je od deda brat*. Također, ističe se i konstrukcija *da kupim za tetke* koja odstupa od standardnog *da kupim tetkama*.

Na kraju, izdvojeni su primjeri leksičkog miješanja, a to su *bilingual education* i *babysitter*. Iz šireg je konteksta, odnosno iz samog teksta jasno da se ispitanica ne može sjetiti ili ne zna te izraze na hrvatskome pa zato koristi engleske inačice. Naravno, te se riječi često čuju u svakodnevnom govoru i izvornih hrvatskih govornika pa nije ni čudo što ih se ispitanica ne može sjetiti ili što su joj nepoznate.

U drugom zvučnom zapisu ispitanik je nešto stariji i pripada drugoj generaciji iseljenika, ali onih s početka 20. stoljeća. Njegov je govor puno arhaičniji te ima više miješanja s engleskim. Ispitanik je Nick Drobac, po zanimanju odvjetnik, a pripovijeda o svojim roditeljima i prijateljima u Kaliforniji.

„...zadovoljno čejade. Ona nije bila u veliko society, ona je radila izvan kuće na đornati. Znate li što je đornata? Do njeno šese i petom godini je isti put držala kuću, prala robu, spravljala jedivo, imala četiri dece doma. I otac je isto tako radio. I nije njima bio žo. Bilo je njima milo.

Ako je bilo, bili smo nejak, mali, onda mi nije ostalo na pameti. Onda kad malo porasteš, onda nema. Nije mi ostalo na pameti... Ali mi je kaživala ođe kako su kupili one masline u drači. I kako su išli doje ribat po stijenama. I otac mi je kaživo kako je on išo amo ubijati ove patke i guske u blatu. U poju, doje u poju kad bi palo blato. Bili su dobri roditeji. Čudo su nas volili i čudo su tvrdo radili i upravo... I nijesu upravo bili plaćeni koliko su stekli, ali su oni znali da će neko drugi ono poteć na njihovom mjestu. I to smo mi bili.

Ne vele... Imam prijateja Antun Maglič. On je gore neđe blizu ja mislim Spjeta i poznat sam s ovom Nita Gizić koja je bila ođe more bit da ju vi poznate i s Bonnie Radovićom. I ovdje ima jedan Tomom Ninković koji je veliki u ovom geneology. I koga još ima... Ima dosta Skurića i Pavlovića. Imam jednoga rođaka Baćan oni su svi ođe, ova imena su poznata. I Stolića i bili su neki Pište, tri brata Pište, i Rešetara, zno sam sve Rešetare. I Stoliće. Oh jea, jea. Fala vama. Sorry?“

Ovaj je zvučni zapis od iznimne vrijednosti jer ovih nekoliko rečenica sadrži sve glavne karakteristike naškog govora. Riječ je o miješanju starog konavoskog govora, kojeg su roditelji gospodina Drobca ponijeli sa sobom u Kaliforniju i prenosili ga na svoju djecu, te engleskog jezika kojeg je gospodin Drobac učio u školi. Naime, u nekim se primjerima jasno uočava kako ispitanik doslovno prevodi engleske fraze na hrvatski jezik: *isti put držala kuću; čudo su nas volili i čudo su tvrdo radili i upravo; ovdje ima jedan Tomom Ninković koji je velik u ovom geneology; kad bi palo blato, neko drugi poteć na njihovom mjestu, poznat sam s ovom Nita Gizić.*

Posebno se izdvaja i izraz *jedivo* koji ne postoji ni u standardnu ni u konavoskom govoru, već je to novotvorenica. Takvih riječi u *naškom* govoru ima zaista mnogo te su zabilježeni i u ostalim intervjuima, primjerice *grošarija, italijani, portugezi* i sl.

Jednako kao i u prethodnom zapisu, uočene su brojne karakteristike konavoskog govora kao što su depalatalizacija (*doje, u poju, prijateja, Spjet, čejade*), čuvanje ijekavskog jata u gramatičkom morfemu (*nijesu*), regresivna asimilacija samoglasnika (*išo, zno, žo*), mlađa jekavska jotacija (*ođe, neđe, dece*), nestabilan fonem *x* (*fala*), rotacizam (*more bit*). Naravno, zabilježeno je i korištenje dijalektalizama poput *đornata* (dnevnic) i *vele* (puno). No, vratimo se izrazu koji zaslužuje više pozornosti, a to je *Spjet*. Riječ je o gradu Splitu za kojeg je ispitanik koristio stari izraz *Spljet*, odnosno depalataliziranu inačicu. Danas je gotovo pa nemoguće u svakodnevnom govoru čuti taj naziv. Dakle, *naški* je govor konzervirao neke stare, danas gotovo zaboravljene izraze i oblike.

Očekivano je, baš kao i u prethodnom zapisu, da se koristi nastavak *-om* u dativu i lokativu jednine imenica ženskog roda: *petom godini*, ali i za broj šezdeset oblik *šese*.

Dakako, i gospodin Drobac poseže za engleskim izrazima kada se može sjetiti hrvatskih, ali su to ponovno izrazi koji se danas uvelike koriste u svakodnevnom govoru, primjerice *sorry*.

Analizom ostalih zvučnih zapisnika zabilježeni su još neki primjeri miješanja jezika i to sa španjolskim što je novija pojava, a rezultira stvaranjem novih izraza: *napravio se građaninom Amerike*¹⁴⁵; *idem u pais* (idem u grad); *montanja* (brdo); *idem u stor* (idem u trgovinu); *bila sam šopala u storu* (bila sam kupovala u trgovini); *svak voli njen pie* (svatko voli njezinu pitu); *kupus u jardi* (kupus u vrtu), *vokila* (hodala); *šije bage* (šije torbu), *vozila sam karu* (vozila sam automobil).¹⁴⁶

5. 2. Zavičajna baština Konavljana u Watsonvilleu¹⁴⁷

Zavičajna baština određuje pripadnike neke zajednice te ih čini prepoznatljivima i jedinstvenima u odnosu na druge. Baštinjenjem ponekih običaja, pripremanjem tradicionalne hrane, slavljenjem blagdana svoga rodnoga mjesta iseljenici čuvaju vezu sa svojim zavičajem. Tako je i s Konavljanima u Watsonvilleu koji se i dalje trude očuvati svoju zavičajnu baštinu. Postoje udruge iseljenika koje organiziraju razna druženja, primjerice večeru za Sv. Vlaha ili na Badnji dan kada se priprema bakalar po tradicionalnom receptu. Međutim, takva događanja sama ne bi bila dovoljna za očuvanje tradicije, već je nužno čuvanje običaja rodnoga kraja u krugu obitelji.

O tome svjedoče kazivači koji su sudjelovali u ovom istraživanju. Iako pripadaju različitim generacijama, bilo da je riječ o generaciji rođenja ili generacije iseljenika, zajedničko im je poznavanje i njegovanje običaja i jezika staroga kraja.

Kada se govori o običajima i tradiciji dubrovačkog područja neizostavno je kolendavanje na Badnji dan. Kolendari obilaze kuće pjevajući kolende kojima daju hvale domaćinima, čestitaju Božić te zazivaju sreću i blagostanje u novoj godini. Taj se običaj sačuvao sve do danas, doduše u nešto izmijenjenom obliku, ali se nisu sačuvale sve kolende. Naime, prije je svako selo imalo svoju varijaciju, a i kolendalo se cijeli Advent te za Novu

¹⁴⁵ Zapisala sam u prosincu 2021. godine prema kazivanju Mata Kulisha iz Watsonvillea, rođenog u Mrcinama u Konavlima.

¹⁴⁶ Zapisala sam prema kazivanju Jelke Basor iz Watsonvillea (rođena na Grudi u Konavlima) u svibnju 2022. godine.

¹⁴⁷ Iako je u naslovu rada naznačeno da je riječ o iseljenicima s dubrovačkoga područja, ovaj se dio referira na istraživanje provedeno na području grada Watsonvillea i tu konavosku zajednici iseljenika.

Godinu i Sveta Tri Kralja.¹⁴⁸ Stoga ne čudi da se kolenda i u konavoskim kućama u dalekom Watsonvillu. Prema kazivanjima ispitanika zadržalo se kolendavanje kao čestitarski ophod u kojem grupa muškaraca obilazi prijatelje, čestita Božić i ostane na kratkom druženju uz prigodno čašćenje. Nažalost, nije se sačuvao element pjevanja kolende u tom čestitarskom ophodu. Luci Basor opisala je kolendavanja u Watsonvillu:

„Nekad su išli Kuliši, Paljetak i Lasići. Oni idu na Božić po kućama. Nijesu išli ove godine. I kako nijesu išli brat mi je pokazo sliku u što je Mato Paljetak poslo njemu. Mato Paljetak je bio obučen u konavoskoj nošnji. I bili su ovi naši Štaka još jedna obitelj Šimić, ja ih ne poznam. Mlađa generacija i oni su bili u njega kao na kolendu. A on je bio obučen. Imali su svi kupicu rakije...“

Njezina majka, Jelka Basor, koja je rođena u konavoskom selu Gruda te se uselila u Ameriku 1989. godine, navodi sljedeće:

„Oni bi došli na Božić. Žene doma spravjaju objed. I oni bi pošli na misu i s mise bi obišli deset kuća. Ali nema vam više ni tega jer nema čejadi. Ali obiđemo se oko Božića. Nema kolendavanja u smislu pjevanja. Dođu, popiju rakiju, sjedu.“

Pripovijedale su i o tradicionalnim jelima koja pripremaju za Badnjak:

„Mi smo samo bakajar na Badnji dan i to je to. Obično mama pravi prikle. A na Božić smo lonzu. Činimo i menestru. (...) Imamo mi naš kupus u đardinu.“

„Oni bi došli na Božić. Žene doma spravjaju objed. I oni bi pošli na misu i s mise bi obišli deset kuća. Ali nema vam više ni tega jer nema čejadi. Ali obiđemo se oko Božića. Nema kolendavanja u smislu pjevanja. Dođu, popiju rakiju, sjedu.“

Festa na Svetoga Vlaha, zaštitnika Dubrovnika, posebno je svečana i značajna ne samo za Dubrovnik, već za šire područje oko njega. Naime, tradicionalno se oblače nošnje i odlazi se u procesiju po Stradunu. Na svakom stolu servira se zelena *menestra*.¹⁴⁹ Konavljani u Watsonvilleu slave zajedno dan svoga parca, Svetoga Vlaha. U prostoru njihove udruge tradicionalno se organizira večera za Svetoga Vlaha i to je prilika za druženje sa svojom zajednicom, a neki se obuku u nošnje (oni koji se bave plesom linđom i slično).

Za Uskrs se boje jaja, ali se ne *pengaju* kao što se to čini u rodnom zavičaju. Koriste se prirodne metode bojenja, ali izostaje taj ključni dio oslikavanja jaja voskom. Uskršnji ručak ne može proći bez janjetine, a priprema se i *pinca*, a ponegdje i *prijesnac*. U tom je kontekstu

¹⁴⁸ Milković, R. (2020). Koledanje i veseljanje u Dubrovačkom primorju, 22.

¹⁴⁹ Tradicionalno i autohtono jelo dubrovačkog kraja. Priprema se od raznoga suhoga mesa (kaštradina, suha svinjetina, domaće suhe kobasice, panceta) te različitih vrsta kupusa (raštan, verza, glavati...).

zanimljiv recept za londonere, starinske kolače od oraha. Njega je baka jedne ispitanice zapisala u svoju knjigu pod nazivom „Yugoslavian cookies“.

Ono što ih još veže za rodni zavičaj jest običaj da na dan *feste* svoga sela pripremaju ručak ili večeru za ostale prijatelje koji su rodom iz Konavala. Primjerice, u selu Dunave u Konavlima posebno se obilježava svetkovina Rođenja Djevice Marije ili Mala Gospa koja se časti 8. rujna. Sadržaji pučke pobožnosti prisutni su i očituju se kroz vjerske činove srasle s liturgijskim ceremonijama. Jedna takva svečanija proslava svakako je ona u crkvi Male Gospe podno Sokol-grad. Dunavljani po običaju obavezno okite grobove svojih pokojnih uoči blagdana. Misno slavlje započinje procesijom te se čitaju Gospine litanije. Slavlje se nastavlja u domovima Dunavljana gdje se okuplja bliža i daljnja rodbina na ručku. Taj se običaj zadržao i kod Dunavljana „s one strane bare“, pa gospođa Basor, čiji je muž iz Dunava, taj dan opisuje ovako:

„Slavi kako ko. U Dunavama je Mala Gospa i onda nekad mi tu napravimo, zazovemo koga ako je Mala Gospa u subotu ili Neđeju. Ako je Mala Gospa preko sedmice... Ali kad se kuha bakajar, kad se kuha zelena menestra onda ja uvijek zovem ove naše koji to volu. Vazda se skuha za više. U Americi je to, čini se barbecue.“

Iz svega navedenoga zaključuje se da običaji postoje, čuvaju se, doduše u nešto izmijenjenom obliku i s nekim uplivima američke kulture. Kao i kod nas, rodom kraju i njegovim običajima vraća se u starijoj životnoj dobi. Stoga Konavljani u Watsonvilleu vjeruju da neće zamrijeti naš jezik i običaji. Vrlo se dobro sačuvala tradicionalna kuhinja, a u zadnje se vrijeme podučava i jezik. Sve su to poticaji za daljnja istraživanja i zajedničku suradnju.

6. ZAKLJUČAK

Na temelju probrane literature te samostalnih i suvremenih terenskih zapisa dan je prikaz uskršnjih običaja i pasionske baštine. Nažalost, velik dio običaja ili usmeno-književnih oblika više se ne izvodi, utonuli su u zaborav. Suočeni smo sa promjenama u svakodnevicu; sve je dostupno i sve s brzo mijenja i napreduje. Tradicijska je kultura i baština blago svakoga naroda koje ga čini prepoznatljivim, jedinstvenim. Tradicijska kultura više je od „zastarjelih običaja“. Ona podrazumijeva prenošenje znanja, vjerovanja, načina življenja s generacije na generaciju čime se čuvaju tekovine i vrijednosti koje su trajne.

Velik broj uskršnjih običaja, molitvi i pjesmica ukazuje na važnost toga blagdana u kršćanstvu. Neki su veoma rašireni i danas, primjerice umivanje u cvjetnoj vodi na Cvjetnicu, dok se neki nalaze i na UNESCO-voj listi nematerijalne kulturne baštine – gorjanske *Kraljice*. Ti podaci ohrabruju jer je to jamstvo očuvanja baštine za buduće generacije.

Drugi dio rada posvećen je do sada zanemarenoj zajednici hrvatskih iseljenika u Watsnovillu u Kaliforniji. Riječ je Konavljanima koji su se doseljavali u nekoliko valova, a prvi je bio s kraja 19. stoljeća. Aktualno stanje u državi koja gubi veliki dio svoga stanovništva motivacija je buđenje svijesti o pripadnosti te iseljeničke zajednice vlastitoj kulturi iako su daleko od rodnoga zavičaja. Istraživanje je usmjereno na utvrđivanje očuvanosti konavoskoga govora, a potom na očuvanost zavičajne baštine, odnosno običaja koji ih vežu za rodni kraj. Na temelju analize zvučnih zapisa i intervjua, dokazana je vitalnost zajednice. To je, svakako, poticaj za buduća, opsežnija i temeljitija istraživanja. Jer sve dok ima jezika i običaja, bit će i nas.

Izvori

Vlastiti terenski zapisi.

Popis kazivača

Jele Milković

Jele Vrlić

Klara Vojvodić

Luci Basor

Jelka Basor

Mare Đanović

Mato Kuliš

Mato Paljetak

Nike Tomović

Literatura

1. Asturić, Marina (2019). Veliki tjedan u bročansko-stonskoj kulturnoj baštini. *Ethnologica Dalmatica*, Vol, br. 26., 67-96.
2. Babić, Marko (2013). Šutnja Velike subote. *Služba Božja*, 53 (1), 80-91.
3. Babić, Marko (2019). Zašto se Uskrs ove godine nije slavio 24. ožujka?. *Služba Božja*, 59 (2), 196-199.
4. Badurina, Anđelko (2000). *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
5. Barać, Ivana (2014). Veliki tjedan u crkveno-pučkoj baštini širokobriješkog kraja. *Croatica et Slavica Iadertina X/II*. Zadar, 375-385.
6. Blog muzeja i galerija Konavala. Konavoski govor u Americi. Samonikle priče iz muzeja. <https://blog.migk.hr/2021/05/19/konavoski-govor-u-americi/> (Pristupljeno: travanj 2022.)
7. Blog muzeja i galerija Konavala. Korosante. Samonikle priče iz muzeja. (Pristupljeno: travanj 2022.)
8. Botica, Stipe (1998). Pasijska baština u hrvatskoj tradicijskoj kulturi, posebice u usmenoj književnosti. *Croatica Christiana periodica*, 22 (42), 91-106.
9. Braica, Silvio (2003). *Ciklus godišnjih običaja – Uskrs – Proljetni običaji*. Etnografski muzej Split.
10. Čapo Žmegač, Jasna (1997). *Hrvatski uskrsni običaji: korizmeno-uskrsni običaji hrvatskog puka u prvoj polovici XX. stoljeća: svakidašnjica, pučka pobožnost, zajednica*. Zagreb: Golden marketing.
11. Dragić, Marko (2008). *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split.
12. Dragić, Marko (2015). Hrvatski panspermijski običaji, ophodi, obredi i divinacije u europskom kontekstu, *Croatica et Slavica Iadertina*, 11 (1), 149-179.
13. Dragić, Marko (2015). Veliki tjedan u crkveno-pučkoj baštini šibenskoga zaleđa. *Titius*, 8, 155-183.
14. Dragić, Marko (2009). Čuvari Kristova groba u crkveno-pučkoj baštini Hrvata. *Ethnologica Dalmatica*, 17, 5-32.
15. Dragić, Marko (2014). Starinske molitve u šibenskom zaleđu. *Godišnjak Titius*, 6-7, 285-300.

16. Dragić, Marko (2007). Apotropejski obredi, običaji i ophodi u hrvatskoj tradicijskoj kulturi. *Croatica et Slavica Iadertina*, 3, 369-390.
17. Dragić, Marko (2007). Ladarice, kraljice i dodole u hrvatskoj tradicijskoj kulturi i slavenskom kontekstu. *Hercegovina, godišnjak za kulturno i povijesno naslijeđe*, br. 21, 275-296.
18. Dragić, Marko (2010). Veliko trodnevlje u ramskoj pasionskoj baštini. *Hum*, 6, 81-103.
19. Dragić, Marko (2014). Metkowska pasionska baština, *Hrvatski neretvanski zbornik*, 6, 229-247.
20. Dragić, Marko (2019). Tijelovo u hrvatskoj katoličkoj crkveno-pučkoj kulturnoj baštini, *Crkva u svijetu*, 54 (1), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu. Split, 59-81.
21. Dragić, M. (2009). Spasovo u hrvatskoj tradicijskoj baštini. *Crkva u svijetu, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu*, 44 (3), 305.-328.
22. Dragić, Marko (2021). Tri svete Marije u hrvatskim hrvatskoj pasionskoj pučkoj književnosti. *Crkva u svijetu*, 56 (1). Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu. Split, 2021., 54.-84.
23. Dragić, Marko (2012). Lada i Ljeljo u folkloristici Hrvata i slavenskom kontekstu. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu*, (5), 43-62.
24. Đaković, Branko (2006). Uskrsni krijes Vuzmenka/vazmenka/vuzmenjak. *Etnološka istraživanja*, (11), 31-40.
25. Filipović, Rudolf (1985). „Sociolingvistički uvjeti očuvanja konavoskog dijalekta u Watsonvilleu (SAD)“. *Hrvatski dijalektološki zbornik*, br. 7. Zagreb. Str. 89-98.
26. Gavazzi, Milovan (1991). *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*. Zagreb: Hrvatski sabor kulture.
27. Huljev, Ivica (2017). Kvarantore: jučer, danas, sutra. *Prilozi povijesti otoka Hvara, XIII*. (1),
28. Jurilj, Zorica (2018). Korizma i Uskrs u hercegovačkoj crkveno-pučkoj baštini. *Ethnologica Dalmatica*, Vol. No. 27, 5-35.
29. Kapetanić. Niko (2016). *Od Carigrada do El Dorada. Iseljavanje iz Konavala 1815. - 1941*. Dubrovnik: vlastita naklada Niko Kapetanić.
30. Kipre, Ivica (2021). Običaji uz Cvjetnicu. *Dubrovački muzeji*. Pristupljeno: ožujak 2022. <https://www.dumus.hr/print.aspx?id=64&itemId=475>
31. Kipre, Ivica (2021). Čestito ti crljena jaja i zelena trava. *Dubrovački muzeji, Etnografski muzej*. <http://www.dumus.hr/hr/etnografski-muzej/novosti/cestito-ti-crljena-jaja-i>

[zelena-trava!,477.html?fbclid=IwAR3Zjmw11lcq6yVyuQFh491IKjqQ8-Q8oarxPdyP5hBzy_LU_aq1wdXyt2Q](https://www.dumus.hr/hr/etnografski-muzej/novosti/spasovo-u-kulturi-dubrovackog-kraja,301.html) (Pristupljeno: ožujak 2022.)

32. Kipre, Ivica (2020). Spasovo u kulturi dubrovačkog kraja. *Dubrovački muzeji. Etnografski muzej*. <https://www.dumus.hr/hr/etnografski-muzej/novosti/spasovo-u-kulturi-dubrovackog-kraja,301.html> (Pristupljeno: travanj 2022.)
33. Kipre, Ivica (2020). Blagdan Duhova ili Rusalje kod Hrvata. *Dubrovački muzeji. Etnografski muzej*. <https://www.dumus.hr/hr/etnografski-muzej/novosti/blagdan-duhova-ili-rusalje-kod-hrvata,310.html> (Pristupljeno: travanj 2022.)
34. Lozica, Ivan (2000). Kraljice u Akademiji. *Narodna umjetnost*, 37 (2), 67-85.
35. Marks, Ljiljana (2011). *Križi lete po nebu*. Dubrovnik: Matica hrvatska - ogranak Dubrovnik.
36. Milković, Rebeka (2020). Koledanje i veseljanje u Dubrovačkom primorju. *Bosna franciscana, časopis franjevačke teologije Sarajevo*, br. 53, 285-305.
37. Milošević, Maja (2015). Prilog (u)poznavanju procesije Za križen i napjeva Gospina plača na otoku Hvaru. *Bašćinski glasi*, 11, 341-362.
38. Mišur, Ivo (2019). Komparativna analiza običaja čuvanja Kristova groba u Dalmaciji i Poljskoj. *Ethnologica Dalmatica*, (26), 35-50.
39. Mojaš, Mato (1999). Narodni običaji: svečanosti o Božiću i Uskrsu na području Dubrovačkog primorja i otoka. U *Zbornik Dubrovačkog primorja i otoka VII*. Ur. Ogresta, N. Dubrovnik: "Primorac"- znanstveno kulturnoprosvjetno društvo Dubrovnik, , 57-76.
40. Pažina, Zvonko (2006). Cvjetnica-Nedjelja muke. *Crkva u svijetu*, br. 41, 64-80.
41. Tijelovo. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=61299>>. (Pristupljeno: travanj 2022.)
42. Vitez, Zorica (2006). Kraljice: između seoskih djevojačkih ophoda i folklorne pozornice. *Etnološka tribina*, Vol. 36, 23-51.

Sažetak

Tradicijska je kultura zbroj duhovnih, materijalnih i socijalnih vrijednosti koje pojedini narod baštini. Ona određuje narod, odnosno čini ga prepoznatljivim u odnosu na druge. Kulturnu baštinu hrvatskoga naroda obilježava kršćanski nauk, a posebno su zanimljivi i vrijedni crkveno-pučki običaji u kojima se on sažima s ostacima poganstva. U ovom je radu naglasak na običajima koji se izvode u Velikom tjednu, a vezani su za pasiju, odnosno posljednje Isusove dane. Uz već zapisane običaje, molitve, pjesme donose se i novi zapisi s terena koji se interpretiraju u katoličkom, biblijskom, etnološkom i antropološkom kontekstu. Drugi dio rada odnosi se na zavičajnu baštinu hrvatskih iseljenika u SAD-u, točnije u kalifornijskom gradu Watsonvilleu. Riječ je o jezičnoj i tradicijskoj zajednici Konavljana koja je nekoć bila vrlo snažna, pa se uvriježio naziv *Male Konavle*. Ipak, u dosadašnjim istraživanjima zajednica je ostala zanemarena. Stoga je cilj ovoga rada utvrditi njezinu vitalnost kao poticaj budućim istraživanjima.

Ključne riječi: tradicijska kultura, Uskrs, uskrsni običaji, pasionska baština, zavičajna baština, Watsonville

PASSION HERITAGE AND EASTER TIME IN TRADITIONAL CULTURE WITH REFERENCE TO THE NATIVE HERITAGE OF EMIGRANTS TO AMERICA

Summary

Traditional culture is the sum of spiritual, material and social values that a nation inherits. It determines the people, and in a way makes them recognizable in relation to others. The cultural heritage of the Croatian people is marked by Christian doctrine, and especially interesting and valuable are the church-folk customs in which are summed up with the remnants of paganism. In this paper, the emphasis is on the customs performed during Holy Week, which are related to the Passion, the last days of Jesus life. In addition to the already written customs, prayers, songs, new records are brought from the field, which are interpreted in Catholic, biblical, ethnological and anthropological contexts. The second part of the paper deals with the native heritage of Croatian emigrants in the USA, more precisely in the California city of Watsonville. It is a linguistic and traditional community of Konavle that was once very strong, so the name *Mala Konavle* became common. However, in the research so far, the community has remained neglected. Therefore, the aim of this paper is to determine its vitality as an incentive for future research.

Key words: traditional culture, Easter, Easter customs, passion heritage, native heritage, Watsonville

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja REBEKA MILKOVIĆ, kao pristupnik/pristupnica za stjecanje zvanja magistra/magistrice HRVATSKOG JEZIKA I POVIJESTI, izjavljujem da je ovaj diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitoga rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga diplomskoga rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, 13. 7. 2022.

Potpis



OBRAZAC I.P.

IZJAVA O POHRANI ZAVRŠNOG / DIPLOMSKOG RADA U DIGITALNI
REPOZITORIJ FILOZOFSKOG FAKULTETA U SPLITU

STUDENT/ICA	REBEKA MILKOVIĆ
NASLOV RADA	PASIONSKA BAŠTINA I USKRSNO VRIJEME U TRADICIJSKOJ KULTURI UZ OSVRT NA ZAVIČAJNU BAŠTINU I SELJENIKA U AMERIKU
VRSTA RADA	DIPLOMSKI RAD
ZNANSTVENO PODRUČJE	HUMANISTIČKE ZNANOSTI
ZNANSTVENO POLJE	FILOLOGIJA
MENTOR/ICA (ime, prezime, zvanje)	MARKO DRAGIĆ, PROF. DR. SC.
KOMENTOR/ICA (ime, prezime, zvanje)	
ČLANOVI POVJERENSTVA (ime, prezime, zvanje)	1. MIKOLA SUMARA, DR. SC. 2. BORIS ŠKVRČ, PROF. DR. SC. 3.

Ovom izjavom potvrđujem da sam autor/ica predanog završnog diplomskog rada (zaokružiti odgovarajuće) i da sadržaj njegove elektroničke inačice u potpunosti odgovara sadržaju obranjenog i nakon obrane uređenog rada. Slažem se da taj rad, koji će biti trajno pohranjen u Digitalnom repozitoriju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu i javno dostupnom repozitoriju Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (u skladu s odredbama *Zakona o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju*, NN br. 123/03, 198/03, 105/04, 174/04, 02/07, 45/09, 63/11, 94/13, 139/13, 101/14, 60/15, 131/17), bude (zaokružiti odgovarajuće):

- a.) u otvorenom pristupu
- b.) rad dostupan studentima i djelatnicima Filozofskog fakulteta u Splitu
- c.) rad dostupan široj javnosti, ali nakon proteka 6/12/24 mjeseci (zaokružiti odgovarajući broj mjeseci)

U slučaju potrebe dodatnog ograničavanja pristupa Vašem ocjenskom radu, podnosi se obrazloženi zahtjev nadležnom tijelu u ustanovi.

SPLIT, 13. 7. 2022.

mjesto, datum

potpis studenta/ice